

PSİKOLOJİK VE PEDAGO-SOSYO-TEOLOJİK AÇIDAN GÜVEN: DİN VE DEĞERLER PSİKOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN ANALİZLER*

Mustafa Koç

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Balıkesir University, Faculty of Theology, Department of Psychology of Religion
Balıkesir, Turkey
mustafakoc@balikesir.edu.tr
orcid.org/0000-0003-1299-7963
Doi: 10.14395/hititilahiyat.443538

Öz

Bu makalenin amacı, psiko-pedagojik ve sosyo-teolojik boyutlarıyla güven olgusunu din ve değerler psikolojisi perspektifinden analiz etmektir. Bu kapsamda makalede, psikolojik açıdan güven olgusu Bowlby'in Bağlanma Teorisi ve Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Teorisi ile Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi teorisi bağlamında yorumlanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak makalede; (a) psikolojik açıdan güvenin bireyin diğer bireylerden olumlu bir beklentiye sahip olması ve bu beklentiye ilişkin psikolojik bir hassasiyet göstermesi olarak ifade edilebileceği; ayrıca güven olgusunun, bireyler için samimi bir ilgiyi temsil eden duygusal bir bağlılığa da vurgu yaptığı; (b) pedagojik açıdan güvenin değerler eğitimi bağlamında aktarılabılır bir değer olduğu; (c) sosyolojik açıdan güvenin her toplum katmanı için sosyal sermayeyle yakından ilişkili olduğu; (d) teolojik açıdan dinsel inançların, bireye duygusal olarak 'emniyet ve güvenlik' hissi verdiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din psikolojisi, değerler psikolojisi, güven, sosyal sermaye, rol model

Trust in terms of psychological and pedago-socio-theological: Analyses from the perspective of the psychology of religion and values

Abstract

The aim of this article is to analyse the phenomenon of trust in the psycho-pedagogical and socio-theological dimensions from the perspective of the psychology of religion and values. Within this scope, the phenomenon of trust in terms of psychology has been interpreted in the context of Bowlby's Attachment Theory, Erikson's Psychosocial Development Theory, and Maslow's Need Hierarchy Theory in the article. As a result, this article highlights that (a) trust psychologically means the positive expectation of the individual from the other individuals and his/her psychological sensitivity regarding with this expectation; as well as the phenomenon of trust also emphasizes an emotional commitment, representing a sincere interest for the individuals; (b) pedagogically, trust is a transferable value in the context of values education; (c) sociologically, trust is closely related with social capital for every layer of society; (d) theologically, religious beliefs give emotionally the sense of 'security and safety' to the individual.

Keywords: Psychology of religion, psychology of values, trust, social capital, rol model

* Bu makale, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, 28-30 Nisan 2017 tarihleri arasında Gaziantep'te düzenlenen Hz. Peygamber ve Güven Toplumu Sempozyumu'nda, aynı başlıkla "sözel bildiri" olarak sunulmuştur.

Giriş

Bireyin tutum ve davranışlarını belirleyen, arzu edileni ve ideal olanı gösteren etik standartlar olarak nitelendirilebilecek olan değerleri, 'yüksek/aşkın değerler ve araç değerler' olarak iki grupta sınıflandırmak mümkündür. Yüksek değerler referansını aşkın bir alandan alırken, araç değerler ise daha çok aşkın alandan karşılanamayan değerlerin yerine toplum ya da onun adına belirli birey ve/veya grup tarafından üretilen değerlerdir. Bu bağlamda araç değerlerin aşkınlıktan bağımsız olmayıp onunla bir tür ilişki içinde olduğunu da belirtmek gerekir. Araç değerler, birey ve toplumun yararını ilgilendiren değerler iken; yüksek/aşkın değerler ise toplumda çoğunluk tarafından saygı ve ilgi gören üst değerlerdir. Böyle bir kavramsal çerçeveden hareketle İslam teolojisi eksensiz oluşan değerleri aşkın değerler, bütün insanlığın üzerinde anlaştığı ya da bir toplumun kendi dinamiklerine göre ürettiği değerleri ise araç değerler olarak nitelendirmek mümkündür.¹

Değerler ve inançlar, hayatı anlayıp yorumlamada davranışların şekillenmesinde bireylere rehberlik etmeleri bakımından önemlidirler. Dinsel içerikli değer sistemleri, davranış geliştirme sürecinde belirleyici olabildikleri için bireyler, içselleştirilen değerlere bağlı olarak yaşama ilişkin bir bakış açısı geliştirebilirler. Dinler arasında 'yaratılış, yaşamın anlam ve amacı, bireylerin uyması gereken etik değerler sistemi, ölüm ve ötesi' gibi konularda birtakım farklılıklar olmasına rağmen temel konularda oldukça fazla birbirine benzerlikten söz edilebilir. Fakat her ne olursa olsun her din, hayatın anlamına ilişkin konularda, inançlarının yaşamlarına yönelik bazı açıklamalarda bulunarak onların yaşam felsefelerinin oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Değerler, aile içi ilişkiler, komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri gibi sosyalleşme süreçlerinde hem çevresel faktörler, hem de bu sosyal öğrenme yoluyla kazanılabilir. Bireyin duygu, düşünce, irade, vicdan ve davranışlarını etkileyen din ise bireylerin toplumsal davranışlarının ahlaklılığını düzenleme gücüne sahiptir. Bu sebeple dini, salt anlamda birtakım korku ve endişelerden kurtulmak ya da bazı duyguları tatmin etmek için teolojik içerikli çeşitli ritüelleri yerine getirmek biçiminde algılamak oldukça yanlıştır.²

- 1 Fazlı Arabacı, "Çağdaş Değerler Karşısında Dini/Dinileştirilmiş Değerler ve Normların Kırılma Noktaları" [içinde], Din-Kültür ve Çağdaşlık: Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 301-302.
- 2 Bülent Akot, "Değerler Eğitimi Açısından İnsan-ı Kâmil Düşüncesi ve Günümüzde Karşılaşılan Zorluklar", İslami Araştırmalar Dergisi 24/1 (2013): 58-59.

Dinsel etkinin form değiştirdiği modern yaşamdaki bireylerin sosyal ilişki örüntüleri dikkate alındığında, güvene dayalı bir psiko-sosyal ilişki ihtiyacının olduğu her geçen gün daha da açık görülmektedir. Çok-boyutlu bir psikolojik olgu olarak 'güven' kavramına ilişkin literatürde çeşitli bakış açılara göre çok sayıda betimlemeler yapılmıştır. Örneğin; Cook & Wall (1980), güveni "bireyin ötekinin kelimelerine ve davranışlarına iyi niyet atfetme ve onlara inanma isteği" olarak tanımlarken; McAllister (1995) ise "bireyin ötekinin sözlerinden, davranışlarından ve kararlarından emin olması ve bunlara göre hareket etme istekliliği" olarak betimlemiştir. Öte yandan sosyal ilişkiler yoluyla oluşturulan güven, ikili ilişkilerle sürdürülen ve belirli bir zaman sürecinde gelişen bir olgudur. Dolayısıyla güven, din ve değerler psikolojisi bağlamında değerlendirilecek olursa en genel anlamıyla pedago-sosyo-teolojik içerikli dürüstlük ve doğruluğa dayalı psikolojik bir kavram olarak algılanmaktadır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar sonucunda, bireyin yaşamında gerekli olan güven duygusunun kısa süreçte oluşturulamayıp uzun süreli ve özverili çabalar gerektirdiği konusunda ortak bir literal görüşe varılmıştır.³

Bireyin korku, çekinme ve kuşku duymadan ortaya çıkan bağlanma duygusu ile 'itimat, yüreklilik ve cesaret' anlamına gelen güven olgusu, temelde bir beklenti ve inanç içermektedir. Dolayısıyla bireyin, karşı tarafın adil ahlaki kurallara uygun ve öngörülebilir biçimde davranacağına ilişkin inancını da vurgulayan güven, bilişsel bir kavrayıştan öte bir şeye bağlılık ifade eden itimadın bir 'inanç' biçimidir. Güven duygusu, bireyin kişilik yapısına ilişkin bir özellik olması bakımından psikolojik, içinde yaşanılan toplum tarafından güvenilir bulunmak ve başkalarına güvenmek bakımından da sosyolojik boyutları olan önemli bir olgudur.⁴

Gerek davranış bilimlerinde gerekse din bilimlerinde, psiko-pedagojik ve sosyo-teolojik açıdan güven olgusu, din ve değerler psikolojisi perspektifi göz ardı edilerek sağlıklı biçimde analiz edilemez. Bu bağlamda bu makalenin amacı, psiko-pedagojik ve sosyo-teolojik açıdan güven olgusunu din ve değerler psikolojisi perspektifinden teorik olarak analiz etmeye çalışmaktır.

3 J. Cook - T. Wall, "New Work Attitude Measures of Trust, Organizational Commitment and Personal Need Non-Fulfilment", *Journal of Occupational Psychology* 53 (1980): 39; Daniel J. McAllister, "Affect and Cognition Based Trust as Foundations of Interpersonal Cooperation in Organizations", *Academy of Management Journal* 38 (1995): 24; İrfan Yazıcıoğlu, "Konaklama İşletmelerinde İş Görenlerin Örgütsel Güven Duyguları ile İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetleri Üzerine Bir Alan Araştırması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 8/30 (2009): 236.

4 Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler* (İstanbul: Dem Yayınları, 2013), 209.

Türk psikoloji literatürüne bakıldığında 'güven' olgusunun daha çok sosyal psikolojik bağlamda ve örgütsel/kurumsal davranış temelinde analiz edildiği görülmektedir.⁵ Türk din ve değerler psikolojisi literatürüne bakıldığında ise "güven" olgusu üzerine şu ana kadar yapılmış sınırlı düzeyde yerli semantik analiz çalışmaları olduğu görülmektedir.⁶ Dolayısıyla böylesi literal bir gerçeklik, bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Bunun yanı sıra araştırmanın sınırlılıkları açısından ele alınan kavramsal çerçeve ise din ve değerler psikolojisi bağlamında '(i) psikolojik açıdan güven, (ii) pedagojik açıdan güven, (iii) sosyolojik açıdan güven ve (iv) teolojik açıdan güven' şeklinde sınırlandırılmıştır.

a. Psikolojik Açıdan Güven

Güven konusunda yapılan bilimsel araştırmalar, öncelikle güvenin psikolojik bir olgu olduğu görüşünde birleşmektedir. Adı geçen olgu üzerine ilk bilimsel çalışmalar, kişilik teorisyenleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda bireysel boyutun yanı sıra sosyal yaşama da etki eden bir olgu olarak güven, psikologlar kadar sosyologların, sosyal psikologların, siyaset bilimcilerin ve ekonomistlerin de ilgisini çekmiştir. Bunun yanında özellikle 1980 yılı sonrasında güven kavramı, kurumsal davranış alanlarındaki araştırmalara da konu olmaya başlamıştır.

Davranış bilimleri literatüründe güven kavramını açıklamak üzere "(i) kişisel beklentiler / individual expectations, (ii) kişilerarası ilişkiler / interpersonal relationships, (iii) ekonomik iş ilişkileri / economic transactions ve (iv) sosyal yapı / social structures" gibi bazı teoriler geliştirilmiştir.⁷ Araştırmacılar arasında bireysel ve sosyal açıdan güven olgusuna ilişkin yapılan kavramsal tanımlamalarda genel bir anlaşmanın sağlanamadığı görülmektedir. Kullanılabilir bir kavramsal tanımlama konusundaki eksikliğin iki temel nedeni bulunmaktadır. Birinci nedeni güven olgusunun doğası gereği, 'işbirliği / cooperation, itimat / confidence ve öngörülebilme / predictability' gibi

5 Bk. S. Arzu Wasti v.dğr., "Örgüte Güvensizlik: Kültürlerarası Nitel Bir Çalışma", ODTÜ Gelişme Dergisi 40 (2013): 525-552. Selma Karatepe, "İtibar Yönetimi: Halkla İlişkilerde Güven Yaratma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7/23 (2008): 77-97. Tuncer Asunakutlu, "Çalışanlar ile Yöneticiler Arasında Güven Duygusunun Araştırılması: Turizm Sektöründe Bir Uygulama", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/4 (2006): 16-33.

6 Örneğin bk. Hökelekli, Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler; Kerim Yavuz, "Günümüzde Güven Problemi ve Din" [içinde] *Sosyal Bilimlerde Güven*, ed. F. Erdem (Ankara: Vadi Yayınları, 2003); ayrıca krş. Abdurrahman Kurt, "Sosyal Güven ve Din", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000): 277-289. Ejder Okumuş, *Güven Toplumu* (Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2017).

7 Ayrıntılı bilgi için bk. Thierry Volery, "The Role of Trust in Creating Effective Alliances: A Managerial Perspective", *Journal of Business Ethics* 9/10 (1998): 17.

birkaç kavramla eşanlamli olarak kullanılmasıdır. İkinci neden ise kavrama yönelik birçok kuramsal yaklaşımın geliştirilmiş olmasıdır.⁸

Güven hemen hemen herkes tarafından anlaşıldığı düşünölen fakat açıklanması veya tanımlanması zor olan kavramlardan biridir. Çoğu araştırmacı, güvenle ilgili tanımların çok sayıda ve farklı boyutlarda olduğunu söylemektedir. Semantik olarak sosyo-antropo-pedago-teolojik boyutları da olan güven olgusu, öncelikle psikolojik temeli olan bir kavramdır. Bu bağlamda psikolojik olarak bir duygu durumunu da içeren güven duygusu, gelişen toplumlarda öncelikli olarak bireyin kendine olan saygısı anlamına gelen 'benlik saygısı / self-esteem' üzerinden de ifade edilmektedir. Daha sonra ise aile, yakın çevre ve çalışma ortamı gibi bireyin dış çevresine yansımali olarak geri dönmektedir. Güven, temelde bir duygu alışverişi olduğu için bireyin karşısındaki kişiye gösterdiği içsellüğünün, bir tür o kişiden kendisine geri dönmesi durumudur. Bireyin isteklerini, duygu ve düşüncelerini ifade etme hakkı olarak güven duygusu, bireyler arası ilişkilerin niteliğini ve sonuçlarını fark edilenden çok daha derin biçimde etkileyebilir. Bazı değerlerini kaybettiği zaman anlayan bireyler için güvenin önemi, kaybedildiği zaman daha çok anlaşılır. Çünkü güven, bireyler arası ilişkilerin temel koşuludur. Sağlıklı sosyal ilişki sürecinde önemi çok fazla hissedilmeyen güven duygusunun değeri, zedelenince ve/veya kaybedilince daha çok anlaşılır.⁹

Öte yandan Griffin (1967), güveni; "riskli bir durumda arzulanan bir amacı başarmak için bir nesnenin herhangi bir özelliğine, bir olayın ortaya çıkacağına veya bireyin davranışlarına olan inanç" olarak tanımlamıştır. Luhman'a (1979) göre güven; "bireyin, karşı tarafın adaletli, etik kurallara uygun ve öngörülebilir biçimde davranacağına ilişkin inancını temsil eder." Heimovics'e (1984) göre ise güven "bireyin başka bir bireyin veya grubun özverili ya da faydalı olacağına ilişkin beklentisidir." Carnavale & Wechsler (1992) de, "güvenin bir grubun veya bireyin davranışları veya niyetlerine inancı ve bağlılığı, ahlaki kurallara dayalı, adil ve yapıcı davranış beklentilerini ve başkalarının haklarını düşünmeyi" içerdiğini ortaya koymuştur. Öte yandan Mayer ve ark. (1995) ise güveni; "bir tarafın, karşı tarafın davranışlarının önemli sonuçlar ortaya koyacağı beklentisine bağlı olarak duyarlı davranma istekliliği" olarak tanımlamaktadır. McAllister'a (1995) göre güven, "bireyin başka bire-

8 Asunakutlu, "Çalışanlar ile Yöneticiler Arasında Güven Duygusunun Araştırılması", 18-19.

9 R. H. Yılmaz, *Takım Üyelerinin Güven Duygusu ve Verimlilikleri Arasındaki İlişkiler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2010), 19.

yin sözlerinden, davranışlarından ve kararlarından emin olması ve bunlara göre hareket etme istekliliğidir.”¹⁰

Bireydeki güven duygusunun tam zıddı ise ‘güvensizlik’ duygusudur. Güvensizlik duygusu / sense of mistrust, “bir yetersizlik duygusu, öz-güven yoksunluğu, başa çıkma yetisinden yoksunluk ve kişisel hedefleri, yetenekleri veya başkalarıyla ilişkileri konusunda genel belirsizlik ve kaygıyla tanımlanan bir duygu durumudur.” Temelde bireyin anne-baba gibi birincil bağlanma figürleriyle ilişkisinin bozulmasından veya bozulma tehdidinden kaynaklanan güvensizlik duygusu, birçok nevrotik rahatsızlıklara da yol açabilir.¹¹ Başkalarının sözlerine, içtenliğine ya da dostluğuna karşı kuşku besleme eğilimi olarak da tanımlanabilecek olan güvensizlik, bireyin çevresine karşı nedenleri açık olmayan bir kaygı, tedirginlik, inançsızlık beslemesi ve gerginlik duymasıdır. Kaçınma ve tepki kısıtlaması gibi belirtilerle kendini gösteren söz konusu bu eğilim, bireyler arası ilişkilere zarar verebilir. Dolayısıyla bireylerin birbirlerine güven duymadığı toplumlarda, kişiler arası ilişkilerde stres yükü daha fazladır. Aile bireyleri, aynı kurumda çalışanlar, yönetenler ve yönetilenler birbirlerine güven duymazlar ise sonuç olarak ilişkilerinde dürüstlük ve açık sözlülüğün yerini yalan ve sahtekârlık alabilir. Bunun yanı sıra toplumsal ilişkilerde güven ortamının oluşturulamaması, aynı zamanda bir iletişim engeli olarak görülebilir. Başkalarına duyulan güvensizliğin, antropolojik olarak bazı milletlerin kişilik özelliklerinden biri olduğu ileri sürüldüğü için toplumsal yaşamdaki ilişkilerde bu durumun gözlemlenebileceği belirtilmiştir.¹²

Doğal bir süreç içinde bireylerin birbiriyle olan ilişkilerinden ortaya çıkan güven; “bireyin diğer bireyden olumlu bir beklentiye sahip olması ve bu

10 Kim Griffin, “The Contribution of Studies of Source Credibility to A Theory of Interpersonal Trust in the Communication Department”, *Psychological Bulletin* 68 (1967): 104-120; Niklas Luhmann, *Trust and Power*, (New York: John Wiley, 1979); Richard D. Heimovics, “Trust and Influence in An Ambiguous Group Setting in Small Group Behaviour” 15/4 (1984): 545-552; D. G. Carnavale - B. Wechsler, “Trust in the Public Sector”, *Administration and Society* 23 (1992): 471-494; Roger C. Mayer v.dğr. “An Integrative Model of Organizational Trust”, *The Academy of Management Review* 20 (1995): 709-734. McAllister, Affect and Cognition Based Trust 24-59’ dan akt. Nigar Demircan - Adnan Ceylan, “Örgütsel Güven Kavramı: Nedenleri ve Sonuçları”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 10/2 (2003): 140.

11 Selçuk Budak, “Güvensizlik duygusu” *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000), 349.

12 Abdurrahman Kasapoğlu, “İletişimde Kaynağın Güvenilirliği: İlahi Mesajın Kaynağı Konumundaki Peygamberlerde Güvenilirlik Esası”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2006): 127-128.

beklenmeye ilişkin psikolojik bir hassasiyet göstermesi” olarak ifade edilebilir. Ayrıca güven kavramı, bireyler için samimi bir ilgiyi temsil eden duygusal bir bağlılığı da içermektedir.¹³ Güven duygusu söz konusu olduğunda, ilk akla gelen durum ise başkalarına güvenmektir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda, bireyi güvenilir bulmak için çoğunlukla; “(a) sözünü tutması, (b) davranışsal bütünlük sergilemesi (özü sözü bir olması), (c) bir görevi yapacak yetkinlik ve beceriye sahip olması, (d) dürüst olması, (e) sorumluluk sahibi olması, (f) beklentileri karşılması” gibi özellikleri taşıması gerektiği tespit edilmiştir.¹⁴

Her türlü riskin ve tehlike korkusunun yokluğu anlamına gelen güven duygusundaki değişiklikler, bireyin sahip olduğu güven duygusundaki dalgalanmaların eğrisini takip eder.¹⁵ En temel psikolojik ihtiyaçlarından olduğu için bireyler, bütün yaşamları boyunca güvende olmayı isterler. Bebeklik döneminden yaşlılık dönemine kadar her gelişimsel aşamada, güven duygusunun tatmin edilmemesi, bireyde bazı psikolojik problemler ortaya çıkarmaktadır. Örneğin; anneleri tarafından yaşamsal ihtiyaçları karşılanmayan bebeklerde, ileriki yaşlarında bu eksikliklerden kaynaklanan patolojik tutumlar geliştiği ve davranış bozukluklarının ortaya çıktığı psikanalistler tarafından gözlenmiştir. Uzmanlar, yaşamın bu ilk günlerinde edinilen ve zamanla bilinçdışında kalan bu bilgilerin ileri yaşlardaki alışkanlık ve tutumlar üzerinde önemli etkiler yapabildiğini vurgulamışlardır.¹⁶ Nevrotik bozuklukların temel nedenlerinden biri de ‘güvensizlik duygusu’dur. Dolayısıyla çocuğa güven verip onu rahatlatan şey, temelde anne sevgisi olduğuna göre bu güvensizliğin spesifik formu ise sevgi ve şefkat eksikliğine bağlı sevgi ve şefkat arzusudur. Çocuğun her şeyden önce sevgi ve korunmaya ihtiyacı vardır. Dolayısıyla sevildiğini ve korunduğunu hisseden çocuk, yaşamın zorluklarıyla başa çıkabileceğinden güvenli bağlanma süreciyle birlikte riske girerek çevresinde araştırmalar yaparak yaşama daha kolay uyum sağlayabilir.¹⁷

13 Asunakutlu, “Çalışanlar ile Yöneticiler Arasında Güven Duygusunun Araştırılması”, 20.

14 Yılmaz, “Takım Üyelerinin Güven Duygusu ve Verimlilikleri Arasındaki İlişkiler”, 22.

15 Paul Foulquie, *Pedagoji Sözlüğü*, trc. C. Karakaya (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1994), 200.

16 Galip İsen - Veysel Batmaz, *Ben ve Toplum* (İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006), 38; T. Bağdu, *Güvensizlik Hissi ve Konut Alanlarının Askerileşmesi: Diyarbakır Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2010), 61.

17 Foulquie, *Pedagoji Sözlüğü*, 200.

Bireydeki güven duygusunun gelişim sürecinde çift yönlü bir mekanizma işlemektedir. Karşılıklı olma şeklinde de ifade edilebilen bu mekanizmada güvenen ve güvenilen ile karşısındaki güvenme yönü vardır. Güven ortamının olabilmesi için karşısındaki birey iyi tanınmalı ve bireysel özellikleri her yönüyle ortaya konmalıdır. Başkalarına güvenmek, bireyin 'geçmiş yaşantıları' ile 'anlık durum'un karşılıklı etkileşiminin bir sonucudur. Başkalarına güven duymak, aşağıdaki faktörlere bağlı olarak gelişebilir ve/veya engellenebilir.

(a) Beklentiler: Güven, çoğu kez beklentilerin karşılanması olarak da tanımlanabildiğine göre, bireyler güven duydukları kişilerin kendi beklentilerini karşılayacağına inanırlar.

(b) Kişisel özellikler: Birey, güvenini kazanan bireylerin belirli özelliklere sahip olmasını ister. Sözü edilen bu özellikler, bazen sadece bilinen özellikler olabilir. Kadın-erkek ilişkisindeki güven çoğunlukla bu temele dayanır.

(c) Dünya görüşü: Bireylerin başkalarına güven derecesi, çoğunlukla dünyayı barışa dönük veya savaşa dönük bir ortam olarak algılamalarına bağlıdır. Bu algı, çoğunlukla hayatın ilk yıllarında şekillenir. Birbirini destekleyici aile ilişkilerine sahip olan bireyler, genellikle dünyayı dostluk ilişkilerinin kurulabileceği barışçıl bir ortam olarak görürler. Aksi durumda ise dünya, güvensiz ve aldatmaya hazır bireylerle dolu bir ortam olarak algılanır.

(d) Risk: Güven ve risk birbirine bağlı iki olgudur. Süreçten elde edilecek olan sonuç bireylere ne kadar zarar verecekse, "güven duymak" o kadar zorlaşır.

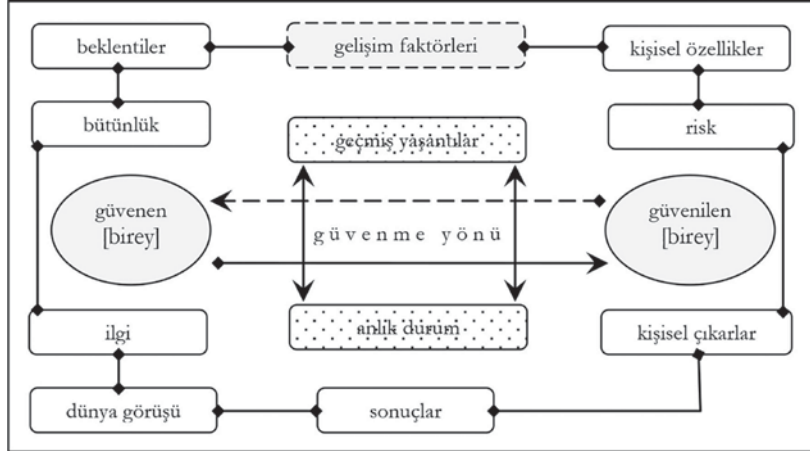
(e) Çıkarlar: Çıkarlar ortak oldukça güven duymak kolaylaşır. Çıkarlar farklılaştıkça, güvensizlik düzeyi artar.

(f) Sonuçlar: Bireyin söylediklerini yerine getiren ve sonuç olarak beklentilerini karşılayan bireyler, karşı tarafa daha güvenilir olurlar.

(g) Bütünlük: Davranışları önceden kestirilebilen dürüst, ahlaki değerlerle yaşadığı bilinen bireylere daha fazla güvenilir. Burada bütünlük, durumlarından ve zamandan bağımsız bir tutarlılığa vurgu yapar.

(h) İlgi: Birey, başkalarının kendi duygularını, ihtiyaçlarını hesaba kattığını ve ilgilendiğini fark ederse ona daha fazla güven duyar. İlgisizlik ve aldırmağın fark edilmesi, güvensizlik duygusunu ortaya çıkarır.¹⁸

18 Yılmaz, "Takım Üyelerinin Güven Duygusu ve Verimlilikleri Arasındaki İlişkiler", 21-24; ayrıca şematik gösterim için bk. Şekil-1.

Şekil-1: Güven duygusunun psikolojik gelişimi

Psikoloji literatürüne bakıldığında güven duygusunun psikolojinin çeşitli alt dallarındaki ortaya atılan kuramlarda önemli bir fenomen olarak çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda özellikle gelişim psikolojisi ve sosyal psikoloji alanlarında geliştirilen bazı teorilerde bireyin ruh sağlığı için son derece önemli olan güven duygusuna da yer verilmiştir. Söz konusu teorilerden biri Bowlby (2005) tarafından geliştirilen 'bağlanma teorisi / attachment theory'dir.¹⁹

Sözü edilen bu teoriye göre güven duygusunun psikolojik yoğunluğu olan 'bağlanma' olgusuyla da ilgisi vardır. Kuramın temel noktası ise annenin bebeğine dış dünyayı inceleyebileceği ve gerektiğinde emniyet duyguları içinde geri dönüşler yapabileceği güvenilir bir ortam oluşturmasıdır.²⁰ Söz konusu bu teoriye göre, genel olarak iki birey arasındaki etkileşim bağımlı pekiştirip güçlendirdiği aktif ve sevecen karşılıklı bir ilişki olarak tanımlanan bağlanma, çocuğun başkalarıyla (anne-babası veya -yedik bağlanma figürü olarak- bakıcılarıyla) anlamlı duygusal ilişkiler kurabilme yetisidir. Çok küçük yaşlarda ihmale ve istismara uğrayan çocuklar, bazen anlamlı bağlar kurmakta zorlanabilirler. Bu tip bireylerde bağlanma bozuklukları ortaya çıkabi-

19 John Bowlby, *A Secure Base: Clinical Applications of Attachment Theory*, V./393, Taylor & Francis, 2005.

20 Olcay Tüzün - Kemal Sayar, "Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji", *Düşünen Adam* 19/1 (2006): 25.

lir.²¹ Bu da bireylerde güvensizlik duygusunu ortaya çıkarır. Kısacası *güven, çocuğun kişilik gelişiminin yanı sıra sosyal ve entelektüel gelişimi için de anlamlı bir yaşamsal değişkendir.*²²

Bowlby'e (2005) göre anne ve çocuk arasında kurulan güvenli bir bağlanma ilişkisi, çocuğa sağlıklı psikolojik gelişim olanağı sağlar. Rhesus maymunlarında gözlenen bu bağlanma ilişkisi ile bireylerdeki ilk bağlanma süreçleri arasında bir benzerlik olduğuna inanan Bowlby, yanlış gelişmiş ya da dönemsel kesintilere uğramış bağlanma ilişkilerinin kişilik problemlerine ve zihinsel hastalıklara yol açacağını iddia etmektedir. Örneğin, "güvensiz bağlanma" biçimleri, nevrotik bir kişiliğin gelişmesine zemin oluşturabilir. Bağlanma biçimleri, aynı zamanda ergenlikte psikopatolojiye yol açan faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Brown & Wright'ın (2003) araştırmasında psikopatoloji gösteren ve psikopatoloji göstermeyen örneklemelere bakıldığında, psikopatoloji göstermeyen grubun % 73.3'ü güvenli bağlanma tarzına sahipken psikopatoloji gösteren grubun sadece % 13.3'ünün güvenli bağlanmaya sahip olduğu görülmüştür. Yine aynı çalışmada, kararsız bağlanması olan ergenlerin sorunlarını abartarak ilgi çekmeye çalıştığı, çekingen ergenlerin ise sorunlarını görmezden gelmeye eğilimli olduğu belirtilmiştir. Bu duruma bağlı olarak kaygı, depresyon, düşünce bozuklukları ve sosyal kabul görme gereksinimi; kararsız bağlanma tarzına sahip olan ergenlerde diğer gruplara göre daha çok görülmektedir. Bu bağlanma tarzı aynı zamanda sınır kişilik bozukluğuna sahip ergenlerde daha sık görülür. Bunun yanında, davranış bozukluğu, madde kötüye kullanımı ve bunlara bağlı olarak anti-sosyal kişilik bozukluğu, çekingen bağlanma tarzına sahip ergenlerde daha sık görülen psikopatoloji kategorileri arasında yer almaktadır.²³

Yukarıda kısaca açıklanan Bowlbiyen bakış açısı, sınır kişilik bozukluğunun (SKB) tedavisinde önemli bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Danışan, öncelikle güvenli bağlanmanın eksikliğini yaşar. Aşırı uçlarında, kararsız ya da kaçınan bağlanma olasıdır. Danışan, geçmişte yakın ilişkilerinin gerektirdiği örselenmesine karşı bir savunma olarak terapide herhangi bir duygusal ilişkiyi kabul etmeye karşı direnir, terapisti de rahatsız eden bir duygu içinde

21 Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 105-106.

22 M. S. Bernath - N. D. Feshbach, "Children's Trust: Theory, Assessment, Development, and Research Directions", *Applied & Preventive Psychology* 4 (1995): 1-19.

23 L. S. Brown - J. Wright, "The Relationship Between Attachment Strategies and Psychopathology in Adolescence", *Psychology and Psychopathology* 76 (2003): 351-367.

bırakabilir. Seçenek olarak, danışan değerli yaşamı için terapiye yapışabilir ve terapisti, onların hayatını yönetme gereksinimi konusunda suçluluk ve boşmuşluk duygularıyla bırakabilir.²⁴ Burada güvenli bağlanma türünün önemi ortaya çıkmaktadır. Güvenli bağlanma, gelişim psikolojisi bağlamında bebeğin asıl bakıcısından kolayca ayrılabilirdiği ve döndüğünde aktif olarak tekrardan ona yönelebildiği; sosyal psikoloji bağlamında ise bireyin sosyal ilişkide bulunduğu diğer bireylerden kolayca uzaklaşabildiği ve sorunsuz olarak tekrardan onlarla buluşabilmelerini vurgulayan bir bağlanma çeşididir. Bu tür bir bağlanmada çocuk, yeni ortamları araştırma konusunda örneğin, annesini bir üs olarak kullanır. Annesinden ayrılarak yabancı ortamları keşfe çıkan çocuk yine annesinin yanına dönebilir. Bu durum, sonraki yıllarda güven, terk edilmeye aldırma, değerlilik ve sevilme duygularına sağlam bir psikolojik temel oluşturur.²⁵

Hayatta kalmaya dönük bir ihtiyaçtan kaynaklanıyor olsa da bebekler, annelerine güvenirlere. Çocuğun güven duygusu kazanabilmesi için tanıdıklık, tutarlılık ve süreklilik olmalıdır. Örneğin çocuğa bakan kişi sık sık değişmiyorsa, davranışlarında tutarlılık ve süreklilik varsa çocuğun güven duygusu edinmesi kolaylaşmaktadır. Çocuğun anne-babası ve diğer yetişkinlerle geliştirdiği güvene dayalı ilişkileri, gelişim süreci içerisindeki diğer sosyal ilişkilerini de etkiler. Anne-babaların çocuklarını şefkatle sevmeleri, onlara düzenli bir hayat yaşatmaları, "temel güven" olgusunun gelişiminde çok önemli bir yer tutar. Özellikle anne ile bebek arasında oluşan olumlu psikolojik ilişki, bebekteki temel güven duygusunun çekirdeğini oluşturur. Anne, bebeğinin yeterince bakımını yaparak ona sevgi, ilgi ve şefkat gösterir ve onu korursa, bebeğin fizyolojik olarak tüm metabolizmasının uyumlu çalışmasını sağlayacaktır. Bebek de buna karşılık kendini güvenli ve rahat hissederek annesi aracılığıyla geliştirdiği güvene dayalı ilişkilerini toplumsal süreç içerisinde de deneyimler. Ancak, anne-bebek arasındaki ilişki sağlıklı ise yani çeşitli nedenlerle bebek, annesi tarafından sağlanan uyarıcıları alamazsa, kendisini güven ve rahatlık içinde hissedemediğinden bu kez toplumsallaşma sürecinde güvensizlik duygularını açığa çıkarabilir. Bunun yanı sıra konuya din psikolojisi açısından bakıldığında ise çocuğun ailede edindiği temel güven ya da güvensizlik duyguları, onun aşkın varlığa (Tanrı/Allah) karşı duyduğu güven duygusunun kalitesini de etkileyebilir.²⁶

24 Olcay - Sayar, "Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji", 28-38.

25 Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 348.

26 Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 214-215.

İkinci teori ise Erikson'un (1959, 1963, 1968, 1984) 'psiko-sosyal gelişim teorisi' dir.²⁷ Bireyin psiko-sosyal aşamalar içinde gelişimini devam ettirdiğini ileri sürdüğü teorisinde Erikson, bireyin temel kişilik özelliklerinin sadece yaşamın ilk yıllarına bağlı olmadığını, bireysel gelişimin bütün yaşam boyunca devam ettiğini vurgulamaktadır. Bireyin gelişiminde hem sosyal çevrenin hem de biyolojik temelli doğuştan getirilen bazı özelliklerin rolü vardır. Erikson'a göre, birey yaşamı boyunca sekiz gelişim döneminden geçmektedir. Her bir gelişim döneminin kendine özgü farklı gelişimsel hedefleri vardır. Dolayısıyla birey, her gelişim döneminde farklı bir çatışma veya karmaşayla karşılaşabilir. Bireyin herhangi bir gelişim dönemindeki hedeflerini gerçekleştirebilmesi için o dönemde karşılaşmış olduğu çatışmalarla ya da karmaşalarla başa çıkabilmesi gerekir. Erikson, bireyin bu çatışmalarla başa çıkabildiği oranda daha sağlıklı bir kişilik geliştirebileceğine inanır. Böylece birey daha sonraki gelişim dönemlerindeki karmaşalarla da başa çıkabilmek için sahip olması gereken donanımı kazanmış olmaktadır. Ancak bir dönemdeki çatışmalarla başa çıkma sürecindeki yaşanan başarısızlık, sonraki dönemlerde telafi edilebilir. Uygun çevresel şartlar ve koşullar sağlandığında, yaşanan başarısızlıkların kişilik gelişimi üzerindeki örseleyici izleri silinebilecektir.²⁸

Erikson'un sekiz psiko-sosyal gelişim dönemlerinden birincisi "temel güvene karşı güvensizlik duygusu" dur. 0-1 yaş aralığını kapsayan bu gelişimsel dönemde, yaşamın ilk yılında bağımlı olduğu kişilerin bebeğin temel gereksinimlerini düzenli bir biçimde karşılayıp karşılayamayacağı, bebekte "güven" duygusunun ortaya çıkmasında etkili olur. Eğer dönem sağlıklı geçirilirse "temel güven" duygusu edinilir. Temel güven duygusunun edinilmesi, annenin bebeğe ihtiyaç duyduğu huzuru vermesi, bireyin inancında tutarlılık sergilemesinde önemli rol oynamaktadır. Dönemin sağlıklı olarak atlatılması, bebekte "umut" ve "uyum" duygusunu geliştirir.²⁹ Erikson, "dinsel duyguların" edinilmesinin de bu dönemle ilgili olduğunu düşünmüştür. Bebekte, toplumsal güven duygusunun ilk belirtileri; beslenme, uyku ve sindirim gibi

27 Erik H. Erikson, *Identity and The Life Cycle: Selected Papers, Psychological Issues-1* (1959): 1-71; Erik H. Erikson, *Childhood and Society* (New York: Norton, 1963); Erik H. Erikson, *Identity: Youth and Crisis* (New York: Norton, 1968).

28 Ayrıca bk. Doreen A. Rosenthal v.dğr., "From Trust to Intimacy: A New Inventory for Examining Erikson's Stages of Psychosocial Development", *Journal of Youth and Adolescence* 10/6 (1981): 525-537. Patrick H. Munley, "Erik Erikson's Theory of Psychosocial Development and Vocational Behavior", *Journal of Counseling Psychology* 22/4 (1975): 314-319.

29 Özelde bu döneme ilişkin geliştirilen psikometrik ölçme aracı için ayrıca bk. Rosenthal ve ark., *From Trust to Intimacy*, 525-537.

işlevlerde düzen ve rahatlığın bulunuşudur. Bu dönemde bebek, tümünden alıcı bir yapıdadır. Bu alıcı yapıya karşı annenin verici oluşu, karşılıklı düzen ve denge sağlamaktadır. Böylece bebeğin ilk toplumsal başarısı, büyük kaygı ya da öfkeye kapılmadan annesinden belli bir süre uzak kalmasına dayanabilmesidir. Bu başarı bebeğin benliğinde, varlığı kesinlik kazanmış bir annenin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.³⁰

Üçüncü teori ise Maslow (1970) tarafından geliştirilen 'ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisi'dir. İhtiyaçları hiyerarşik bir yaklaşımla ele alan Maslow (1970), en güçlü ihtiyaç durumundaki fizyolojik ihtiyaçların karşılanmasıyla diğer ihtiyaçların da ortaya çıkarak organizmayı baskı altına aldıklarını ve birey ihtiyaçlarının göreceli bir baskınlık hiyerarşisi içinde organize olduğunu belirtmektedir. Bu hiyerarşi de sırasıyla fizyolojik, güvenlik, ait olma ve sevgi, saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarından oluşmaktadır. 'İhtiyaçlar hiyerarşisi teorisi'ni geliştiren Maslow'a göre, bireyin psikolojik ihtiyaçlarından biri de kendini güvende hissetme ihtiyacıdır. Bireyin doğasında var olan güvenin çevresi tarafından desteklendikçe geliştiğini vurgulayan Maslow, insanları hayvanlardan ayıran güvenlik, ait olma ve saygı gibi yüksek düzeyli ihtiyaçlarının olduğunu ve bu ihtiyaçların ise ancak gerekli kültürel koşulların sağlandığı ortamlarda karşılanabileceğinin altını çizmektedir. Ona göre açlık, susuzluk ve cinsellik gibi fizyolojik ihtiyaçlardan hemen sonra bireyin kendini güvende hissetme ihtiyacı gelir. Kendini güvende hissetmeyen bireyde, benliği koruma ve saldırganlık gibi davranış bozuklukları görülebilir.³¹ Dolayısıyla bireyin hayatı tehlikedeysen öncelikle birey kendi yaşamını güvenceye almak, kendini kurtarmak ve korumak ihtiyacı hisseder. Herhangi bir güvenceye bağlı olan bireyin ruhsal durumunu betimleyen güven duygusunun devam etmesi, güvencenin garantisıyla de ilgilidir.³²

30 Erik H. Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, trc. B. Üstün - V. Şar (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984) 39-55; İbrahim Gürses - M. Akif Kılavuz, "Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2011): 155-156; ayrıca krş. Don E. Hamachek, "Evaluating Self-Concept and Ego Development Within Erikson's Psychosocial Framework: A Formulation", *Journal of Counseling and Development* 66/8 (1988): 354-360; Joel R. Sneed ve ark., "Trust, Identity, and Ego Integrity: Modeling Erikson's Core Stages Over 34 Years", *Journal of Adult Development* 13 (2006): 148-157.

31 Abraham Maslow, *Motivation and Personality*, 3. ed. Harper - Row Publishers (New York: 1970); Hökelekli, *Psikoloji*, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler, 214.

32 Süleyman Hayri Bolay, "Kişide Güven Duygusu ve İslam" [içinde] *Kutlu Doğum Haftası Konferansları* (11-17 Ekim 1989), (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 159.

Bireyin yaşamına ilişkin bakışını ve algılamasını etkileyebilen önemli değişkenlerden biri de “psikolojik ihtiyaçlardır.” Gerçeklik terapisi ve kontrol/seçim teorisine göre, birey ihtiyaçları karşılandığı ölçüde kendisini mutlu ya da mutsuz hissetmektedir. Yani, mutluluk ya da mutsuzluk bireyin ihtiyaçlarının karşılanma ölçüsünü belirlemek için önemli bir gösterge durumundadır. Öz-belirleme kuramında da, psikolojik ihtiyaçların karşılandığı koşullar altında bireyin en verimli gelişimi ve iyi-oluşu gerçekleştirebileceği vurgulanmaktadır. Psikolojik ihtiyaçlar konusu, birey davranışlarının temel belirleyicilerinden biri olması nedeniyle pek çok kuramcının ilgi odağı olmuştur.³³

Yukarıda belirtilen ihtiyaç kuramı görüşlerine genel olarak bakıldığında, temel fizyolojik ihtiyaçlar ile psikolojik ihtiyaçların eksikliği hissedildiğinde, birey davranışlarını güdüleyen ve yönlendiren “güçlü” yapılar olduğu görülmektedir. Özellikle, “hayatta kalma-fizyolojik, sevgi-ait olma-ilişki, güçlü-baskın olma, özerklik-özgürlük, oyun-eğlenme” gibi ihtiyaçların benzer psikolojik ihtiyaçlar olarak benimsendiği dikkati çekmektedir. İhtiyaçların karşılanmasıyla elde edilen doyum da, bireyin öznel iyi-oluşunun yani mutluluğunun artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yapılan araştırmalar, psikolojik ihtiyaçlar ile öznel iyi-oluş arasındaki ilişkilerin varlığını destekler niteliktedir. Örneğin, Tay & Diener (2011) tarafından 155 ülkeden deneklerin katılımıyla gerçekleştirilen geniş örneklemlili bir çalışmada, temel ihtiyaçlar ve psikolojik ihtiyaçlar ile öznel iyi-oluşun bilişsel unsuru olan yaşam doyumu ve duyuşsal unsuru olan olumlu ve olumsuz duygulanım arasındaki ilişkiler ortaya konulmuştur. Türkiye’de yapılan bazı çalışmalarda da, üniversite öğrencilerinde ‘özerklik, yeterlik, ilişki, hayatta kalma, sevgi-aidiyet, güç, özgürlük, eğlenme ihtiyaçları ile öznel iyi-oluş’ arasında ilişkiler bulunmuştur.³⁴

Öte yandan bireyin kendine güven duyması; öncelikle kendisini ve sınırlarını kabul etmesiyle başlar. Başkalarına güvenmenin ve güvenilir olmanın temelini oluşturan kendine güven; bireyin temel ahlaki değerlerini

33 Asım Çivitçi, “Üniversite Öğrencilerinde Genel Yaşam Doyumu ve Psikolojik İhtiyaçlar Arasındaki İlişkiler”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/2 (2012): 323; ayrıca krş. Bob Poston, “Maslow’s Hierarchy of Needs”, *Surgical Technologist* 41/8 (2009): 347-353.

34 Çivitçi, “Üniversite Öğrencilerinde Genel Yaşam Doyumu ve Psikolojik İhtiyaçlar”, 324; ayrıca bk. Mark E. Koltko-Rivera, “Rediscovering the Later Version of Maslow’s Hierarchy of Needs: Self-Transcendence and Opportunities for Theory, Research, and Unification”, *Review of General Psychology* 10/4 (2006): 302; Michael R. Hagerty, “Testing Maslow’s Hierarchy of Needs: National Quality-of-Life Across Time”, *Social Indicators Research* 46/3 (1999): 249-271.

ve bu konudaki kararlılığını kapsar. Bunun yanı sıra bireyin başkasına güven duyması da –daha önce açıklandığı gibi- beklentilere, kişisel özelliklere, dünya görüşüne, risklere ve çıkarlara bağlı karmaşık bir süreç olarak ifade edilebilir.³⁵ Dolayısıyla bireydeki güven oluşumunun ve diğer bireylerle kurulan ilişkilerde güvenin nasıl yorumlandığının kültürel değerlerden etkilendiği bilinmektedir.³⁶

Psikoloji literatüründe güven üzerine yapılan çalışmalarda “kişiliğe dayalı güven ve sürece dayalı güven” olmak üzere iki tip güven çeşidi tespit edilmiştir. Bunlardan kişiliğe dayalı yaklaşımda, güven, liderlikle ilgili pek çok araştırmada olduğu gibi kişilik özelliği olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, dürüstlük herhangi birine güvenmeye yol açan bir kişilik özelliğidir. Yetenekli olduğu düşünülen bireye daha fazla güven duyma eğilimi vardır. Güveni geliştirmede önemli bir faktör de bireyin gösterdiği davranışlarının tutarlılığıdır. Adil ve tarafsız olan veya dönüştürücü liderlik davranışları sergileyen bireylerin güven kazanması, daha olası bir durumdur.

Sürece dayalı yaklaşımda ise güven, sosyal ilişkilerin bir sonucu olarak görülür. Dolayısıyla güven, sadece bir tarafın diğerine karşı tek-yönlü bir tutumu olmayıp tarafların karşılıklı etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan psiko-sosyal bir durumdur. Dolayısıyla bu karşılıklı yaklaşım ele alındığında iletişim, tekrarlı sosyal etkileşimler süresince güvenin gelişiminde en önemli belirleyicidir. Yani güven duygusunun gelişiminde önemli belirleyicilerinden biri de kişilerarası iletişimin açıklığıdır. Açık iletişime bağlı olarak diğerlerinin fikirlerini dinlemek ve değer vermek de güvenin gelişimine katkı sağlar.³⁷

b. Pedagojik Açıdan Güven

Değerlerin çoğu, bireyin kendisiyle ilgili inançlarını içeren davranışların kontrol mekanizmalarıdır. Değerler, duyuşsal alanın kendi kendini kontrol becerisini içeren, belirlenmiş amaçlara doğru yol gösterici, planlanmış hareketleri ve tepkileri yönlendiren özelliklerdir. Dolayısıyla değerler, bireyin yaşamını kendine göre anlamlı kılan ve geleceğini şekillendiren zihinsel öğrenmelerin arka planını oluşturan ve çoğu zaman başkaları tarafından net bir şekilde algılanamayan durumları ifade eder.

35 Acar Baltaş, *Ekip Çalışması ve Liderlik* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 57-59; Asunakutlu, “Çalışanlar ile Yöneticiler Arasında Güven Duygusunun Araştırılması”, 17.

36 G. Dietz ve ark., “Unravelling the Complexities of Trust and Culture” [içinde] *Organizational Trust: A Cultural Perspective* (3-41), ed. M. Saunders v.dğr. (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 3-41; Wasti v.dğr., *Örgüte Güvensizlik*, 529.

37 Demircan - Ceylan, “Örgütsel Güven Kavramı”, 141.

Bireyin sahip olduğu değerler, genetik olarak aktarılamayıp eğitim yoluyla aktarılabilirler. Bu eğitim ise ya 'model almayla ya da toplumsal öğrenmeyle' gerçekleşir. Yaşamı önemli kılan "doğruluk, dürüstlük, kendini ifade etme, inanç, irade, sevgi, saygı, güven, ahlâk, özgürlük gibi" kavramlar, bireyin hem kendi yaşantısını hem de çevresindekilerin yaşantılarını anlamlandıran değerler olarak bu pedagojik sürecin içinde yer alırlar. Bunların dışında bireyin kendisini geliştirebilmesi için gerekli olan "motivasyon, inisiyatif, sağduyu, sebat, şefkat, çaba, problem çözme" gibi değerler ile toplumsal yaşamın sağlıklı bir şekilde devam etmesi için gerekli olan "işbirliği, paylaşma, empati, farklılıklara saygılı olma, hoşgörü" gibi değerlerin de çocukluk döneminden itibaren bireylere kazandırılması önem arz etmektedir.

Değerler eğitiminin sistemli bir şekilde yapılabilmesi için belli hedeflere sahip olması ve doğru amaçlara hizmet etmesi gereklidir. Bu amaç ve hedefler bireysel, toplumsal ve evrensel olarak sınıflandırılabilir. Değerler eğitiminin birey açısından en önemli hedefi, bireyin kendisini tanımlama, anlama ve tanımlama gibi pratik süreçlerden geçmesini sağlayarak kabiliyetlerini en üst düzeye çıkarmaktır. Ahlâkî ilkelere dayalı bir değerler eğitiminin, bireyleri evrensel ve kültürel değerlerin önemi üzerine bilinçlendirmek, demokratik tutumlarla kültürler arası hoşgörüyü oluşturmak, bütün olayları bireyin varlığını geliştirme ölçütleriyle değerlendirmek, ahlâkî problemlerden yola çıkarak hayatı bilgiye veya bilgiyi hayata dönüştürme gibi fonksiyonları olmalıdır. Değerler eğitimi açısından ahlâk, her şeyden önce bir öğrenmedir. Yani bireyde bir takım psikolojik mekanizmaların aktive olması sonucunda kazanılan davranış şemalarından oluşur. Son yıllarda gittikçe önem kazanmaya başlayan ahlâk ve değerler eğitiminin ne şekilde yapılması gerektiği, literatürde tartışılan bir konu durumundadır. Ahlâk eğitimi, tarihin tüm dönemlerinde bilinen ve güncelliğini koruyarak tüm dünyada üzerinde durulan bir konudur.³⁸

Pedagojik açıdan güven olgusuna bakıldığında, din ve ahlak tabanlı değerler eğitimi bağlamında öğretilen ve aktarılabilen bir kavram olarak görülebilir. Sağlıklı olarak aktarılacak olan etik değerlerin güven oluşumuna olumlu katkı sağlayacağı açıktır. Ayrıca eğitimle yetenekleri artırılmış ve etik değerleri gelişmiş bireylerden oluşan bir sosyal ortamda güven duygusu

38 Akot, *Değerler Eğitimi Açısından İnsan-ı Kâmil Düşüncesi*, 57-58.

oluşturmak kolaylaşmakta ve buna bağlı olarak kişiler arası ilişki performansı da yükselmektedir.³⁹

Konuyla ilgili literatüre bakıldığında psiko-pedagojik açıdan güven kaynaklarının araştırılmasına yönelik akademik ilginin son yıllarda arttığı söylenebilir. Bu kapsamda güven, faydacı davranışı teşvik etmeyen ve genelleştirilmiş bir ahlaki davranış düzeyi olarak kabul edilebilir. Sosyal psikolojik bağlamda kişilerarası ilişkiler bakımından aşağıda çeşitleri verilen güvene yönelik şu psiko-pedagojik değerlendirmeler yapılabilir:

(i)-Engellemeye dayalı güven: Bu güven türü, tutarlı davranış sergilenmemesi durumunda ceza tehdidine dayalıdır. Bu bakımdan rasyonel güven olarak da değerlendirilebilir.

(ii)-Bilgiye dayalı güven: Her iki tarafın da ötekinin davranışını doğru tahmin etmesi konusunda yeterli bilgiye sahip olması durumuna vurgu yapmaktadır.

(iii)-Kimliğe dayalı güven: Her bir tarafın, başkalarının tercihlerini tam olarak içselleştirdiği durumda ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda, bir taraf diğerinin ajanı olarak hizmet üstlenmekte ve diğer tarafı da kendi çıkarlarının korunduğuna ikna etmektedir.

Birey ve grup davranışında güvenin, daha çok beklentisel ve ilişkisel bağlamı öne çıkmaktadır. Karşı tarafın eylemlerinin zararlı olacağından çok yararlı olacağına ilişkin beklenti olarak da betimlenebilen güven, karşı tarafın risk yaratmayacağı ve eylemlerinden emin olunabileceğine yönelik inancı da ifade etmektedir. Bir başkasının davranışlarıyla ilgili pozitif beklentiler, karşı tarafın davranışlarına güvenme ve ona göre hareket etme gönüllülüğü gösterilmesine yol açmaktadır.⁴⁰

Pedagojik bağlamda güven kavramı, bir değer olarak ilk olarak ailede öğrenilir. Sonrasında ise okullaşma süreciyle birlikte formel eğitimle aktarım sürecine girilir. Bu sürece bireyin sosyalleşmesiyle birlikte sosyal öğrenme de eşlik eder. Kuşkusuz ki ailede güven duygusunun gelişimi süreçlerinde, eğitiminden önce psiko-pedagojik olarak çocuğun öz-güven gelişimine ihtiyacı olduğundan hareketle bu olgu üzerinde durulması gerekmektedir.

39 Tuncer Asunakutlu, "Örgütsel Güvenin Oluşturulmasına İlişkin Unsurlar ve Bir Değerlendirme", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2002): 11.

40 Asunakutlu, "Çalışanlar ile Yöneticiler Arasında Güven Duygusunun Araştırılması", 21.

Ailede öz-güven geliştirme bağlamında anne-babaların çocukta özgüvenin gelişmesi için temelde şu iki konuya dikkat etmesi gerekmektedir.

(a) Çocuğu başkalarıyla kıyaslamamak: Bu dünyada her birey biriciktir. Dolayısıyla çocuğu bir başkasıyla kıyaslamak ve onun da benzeri niteliklere sahip olmasını istemek, psiko-pedagojik açıdan çocuğun kendisini değersiz ve yetersiz hissetmesine yol açacağı için öz-güven duygusunu da azaltır. Üstelik çocuk, kendisiyle kıyaslanan ötekine karşı düşmanlık duyguları da geliştirebilir. Başkalarıyla kıyaslamak yerine kıyaslamayı çocuğun kendi ruhsal gelişimini göz önünde bulundurarak yapmak, kendisiyle yarışmayı öğreteceği için onun ilerlemesini sağlayabilir. Örneğin; “sen daha önce şu gelişmeleri yaşadın, şu işleri başardın; şimdi bundan daha ileri gidebilirsin,” şeklindeki pedagojik bir yönlendirme çocuğu pozitif yönde harekete geçirebilir.

(b) Olumlu pekiştirme: Çocukta öz-güvenin gelişmesini sağlamak için olumlu pekiştirmeyi yani övgüyü çokça kullanmak gerekebilir. Takdir ve övgü, çocuğun iş yaptığı konudaki motivasyonunu pozitif yönde artırır. Ancak takdir ve övgünün çocuğun davranışlarıyla sınırlı kalması gerekir. Çocuğun varlığına önem verildiği, başarılarından çok varlığının ve kişiliğinin önemli olduğu izlenimi verilebilir. Ancak çocuğun sürekli kişiliğini övmek de pedagojik olarak uygun değildir. Böylesi bir durum, çocukta yapay bir benlik şişmesine neden olabilir. Aynı şekilde eleştirinin de kişiliği değil, yanlış davranışları hedef alması gerekir. Her konuda eleştirilen ya da kişiliği aşağılanan bir çocukta öz-güven duygusu istenilen düzeyde gelişemez.⁴¹

Din ve değerler psikolojisi bağlamında Gürses & Kılavuz’a (2011) göre Erikson’un gelişim dönemlerini dinsel gelişime uyarlamak mümkündür. Kuşaklararası din pedagojisi açısından bu görüşler ele alındığında, çocukların anne-babalarıyla olan ilişkilerinin önemli olduğu ve bireylerin ilgilerinin ve ihtiyaçlarının yaşla birlikte değişebildiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Erikson’a göre çocuğa bakımla verilen güven duygusu, onda daha sonra gelişecek olan dindarlığın en temel taşı konumundadır. Bütün dinlerde, Tanrı’ya yönelik belli aralıklarla “çocuksu bir boyun eğme, diz çökme ve secde etme” gibi bireyin yetersizliğini sembolize eden davranışlar bulunmaktadır. Erikson’a göre hayatın ilk yıllarında çocuğun ilk dinsel deneyimi, anne-babasının sevgisiyle ilgilidir. Bu dönem çocukları ile anne-babaları arasındaki iletişim, güven ve ümit temeline dayanmalıdır. Bu dönemde çok önemli olan güven faktörü, ümidin gelişmesinde güçlü bir dürtüdür. Güven ve ümit, inancın ka-

41 Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 223-225.

pasitesiyle ilgilidir. Bireyin yaşamında ümit olarak başlayan şey, olgun inancın oluşmasına olanak sağlayabilir. Dolayısıyla çocuğun dindarlığı, anne-babasına duyduğu güvene kadar uzanabilir. Çocuk, öncelikle anne-babasına güven duymayı öğrenerek sonraki aşamada Allah'a güven duymayı da öğrenebilir.⁴²

c. Sosyolojik Açıdan Güven

Sosyolojik olarak bir genelleme yapmak gerekirse toplumu oluşturan bütün kurumların sürekliliğini sağlayan temel unsurun "güven ortamı" olduğunu söylemek mümkündür.⁴³ Modern dönemin en önemli problemlerinden biri, güven temeline dayalı birlikte yaşayamama sorunudur. Sosyal düzen kuralları ise birlikte yaşamayı anlamlı kılmaya yönelik düzenlenmiş önlemlerdir. Din, ahlâk ve hukuk kuralları, bir yönüyle sosyal yaşamı düzene koymayı, bireylerin birbirlerine zarar vermeden, hatta birbirlerinden destek alarak yaşamasını sağlamayı amaçlar. Güvensizlik durumu sebebiyle bireylerin değerler dünyasında da anlam kaymaları olabilir. Güven ahlâkı ise "emânet" duygusuyla birlikte ortaya çıkar.⁴⁴

Devamlılık ve süreklilik içeren herhangi bir iş ya da kişisel etkileşimin temeli sayılan güven, psiko-sosyal bir süreci ve geleceği kapsamı bakımından önemlidir. Güven, hem kişiler arası ilişkilerin bir sonucu, hem de kültüre ve ahlaki değerlerle günlük yaşam ve iş deneyimine göre değişen dinamik bir olgudur. Buna göre güven, bireyler arası olay ve olgularda resmi kural ve düzenleme konuları dışında bir alanda samimiyete, yakın arkadaşlığa ve dostluğa dayanan bir ilişki tarzıdır. Sosyolojik açıdan güven, üyelerinin ortaklaşa paylaştığı normlara dayalı, düzenli, dürüst ve işbirliği yönünde davranan bir toplumda ortaya çıkan beklentiler olarak ifade edilebilir.⁴⁵

Sosyolojik bağlamda güven olgusuyla çok yakın bir ilişkisi olan sosyal sermaye; "ülkelerin ekonomik aktivitelerine, toplumsal hayatın etkilerini ortaya koymayı amaçlayan sosyal içerikli yeni bir iktisadi kavramdır." En az iki kişi arasında, güvene dayalı bir şekilde kurulabilen iletişim olanağı anlamına gelen sosyal sermayeyi, "toplumu oluşturan bireyler ile sivil toplum örgüt-

42 Gürses - Kılavuz, "Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi", 161.

43 Ömer Müftüoğlu, "Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi ve Bunu Engelleyen Faktörler", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (2005): 144; ayrıca bk. Ejder Okumuş, *Güven Toplumu* (Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2017).

44 Şaban Karasakal, "Kur'an'a Göre Güven Ahlâkı (Müsâleme)", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2008): 189-190; ayrıca krş. Constance Flanagan, "Trust, Identity, and Civic Hope", *Applied Developmental Science* 7/3 (2003): 165-171.

45 Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 209.

leri ve kamu kurumları arasındaki koordinasyonu kolaylaştırarak toplumun üretkenliğini arttıran güven, norm ve iletişim ağı özellikleri” şeklinde tanımlamak mümkündür. Sosyal sermaye konusunda yapılan değerlendirmeler genel olarak; iletişim ağı, sosyal normlar ve güven ekseninde etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda sosyal sermaye olgusu, topluma yön veren ahlaki değerlere, kültürel ve siyasi yapı ile eğitime göre şekillenmektedir. Bu nedenle adalet, güzellik, iyilik, arkadaşlık ve geleceğe duyulan güven gibi maddi olmayan pozitif değerlerin toplumda oynadığı rolün etkisi fazladır.⁴⁶

Bireylerin ortak amaçları için gruplar ya da organizasyonlar biçiminde birlikte çalışabilme yeteneğini ifade eden sosyal sermaye, büyük ölçüde bireylerin birbirlerine olan güvenleri üzerinden şekillenmektedir. Belli amaçlar etrafında bir araya gelebilme yeteneği, toplulukların ne ölçüde normları ve değerleri paylaşabildiğine ve kişisel çıkarları daha büyük ölçekteki gruplara bağlı kılabilmesine dayanır. Paylaşılan değerlerden güven ortaya çıkar. Sosyo-ekonomik ilişkilerin sağlığı için kritik önemi olan ve güvenin eridiği bir pota olarak sosyal sermaye, toplumun köklerine dayanır. Dolayısıyla ekonomik yaşamda kritik önemi bulunan güven duygusu, rasyonel hesaplamalardan daha çok tarihsel süreçte dinsel ve kültürel alışkanlıklardan doğmuştur.⁴⁷

Literatüre bakıldığında sosyolojik bağlamda güvenin daha çok kişilerarası ilişkiler ve kurumsal davranışlar bağlamında analiz edildiği görülmektedir.⁴⁸ Çalışanlar ile yöneticiler arasındaki güven duygusu, kurumsal ilişkiler açısından büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla kurumsal başarı, çalışanlar arasındaki iyi ilişkilerden etkilenmektedir. Bu bağlamda Asunakutlu (2006) tarafından yapılan ampirik bir çalışmada; çalışanlar ve yöneticiler arasında güven duygusunu etkileyen faktörler araştırılmış ve yorumlanmıştır. Örneklem grubundaki işletmeler (n=17) üzerinde yapılan çalışmada, kurumsal güven ile kurumsal faaliyetlerin yürütüldüğü ortam, kurum çalışanları arasındaki iletişim ve personelin eğitimi arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Sonuç olarak çalışmada, güven ile çalışanlara sağlanan fiziksel olanaklar, çalışma mekânının sağlık açısından uygunluk derecesi, çalışma kurallarının

46 OECD, *The Well-Being of Nations, The Role of Human and Social Capital* (2001), 41'den akt. Mehmet Karagül - Mahmut Masca, "Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1 (2005): 38-39.

47 Kurt, "Sosyal Güven ve Din", 284.

48 Bk. S. Kuşçuluoğlu, *The Roles of Organizational Justice, Trustworthiness, Trust and Propensity of Trust in the Relationship of lmx With Ocb and Job Satisfaction* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008); N. Bilgin, *Tarımsal Kooperatiflerde Güven Duygusunun Ortakların Kooperatife Bağlılıkları ve Performans Algılarına Etkisi: Tariş'te Bir Uygulama* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 2005).

etkinlik ve güvenilirliği ve çalışanların kurallara uyum sağlayabilme düzeyleri, yöneticilere duyulan güven üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca çalışanların iş arkadaşlarıyla ve yöneticileriyle kurdukları iletişimin kalitesinin de, yöneticilerine duydukları güven üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.⁴⁹

Güven, sosyal ilişkilerin temelini oluşturan bir duygudur. Birey, doğumdan hayatın sona ermesine kadar güven ihtiyacı içerisinde. Ailede, okulda, arkadaşlık ve dostluk ilişkilerinde, iş hayatında ve ekonomik ilişkilerde, yani bireyin olduğu her yerde, insanlar arası akla gelebilecek her türlü ilişkide güven duygusu önemli bir yere sahiptir. Güven duygusu olmadan hiçbir ilişki yürümez. Arkadaşlık, dostluk, evlilik, alışveriş vb. tüm sosyal ilişkiler güvene dayalıdır. Güven, ilişkide var olması gereken 'sevgi, saygı, sadakat, açıklık, samimiyet, dürüstlük, adalet' gibi tüm değerleri içerir. Güven maddi, sosyal, duygusal ve düşünsel olarak sadık kalabilmektir. Toplumsal hayatın daha kaliteli olması için caydırıcı önlemlerden çok gönüllü işbirliği gerekir. Gönüllü işbirliği ise ortak değerlerle sağlanabilir. En başta gelen bir ortak değer olarak güven, bireyleri olumlu ilişkilere yönlendirmekte ve iyi toplumun oluşmasını kolaylaştırmaktadır. Yapılan çalışmalar, kişiler arası güven düzeyi ile ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasında önemli ölçüde bir ilişki bulunduğunu göstermiştir.⁵⁰ Toplumsal çevresiyle kurduğu sosyal ilişkiler, bireyin birçok duygusuyla birlikte güven ve özgüven bilincini de şekillendirmektedir.⁵¹

Güvende olma ihtiyacının insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Yapılan arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkan barınak olarak kullanılmış mağaralar ile çeşitli materyallerden yapılmış silahlar, bireylerin barınma ve avlanma ihtiyaçlarını gidermenin yanında, çeşitli tehditlere karşı korunma çabası içinde olduklarını ortaya koymaktadır. Her aşamada değişen barınma şekilleri de insanlığın her döneminde görülen ve değişen güvenlik ihtiyacına göndermede bulunmaktadır.⁵² 'Güven' sözcüğünün çağrışımları, onun birey ve toplum yaşamındaki önemini açıkça ortaya koymaktadır. İlişkilerde güvenin temelinde aynı zamanda karşısındakine değer vermek de vardır. Yani bireye güvenmek, aynı zamanda ona değer vermektir. Kendisine değer verildiğini gören birey, elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışır.⁵³

49 Asunakutlu, "Çalışanlar ile Yöneticiler Arasında Güven Duygusunun Araştırılması", 16-33.

50 Hökelekli, Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler, 211.

51 Kurt, "Sosyal Güven ve Din", 281.

52 Bağdu, *Güvensizlik Hissi ve Konut Alanlarının Askerileşmesi*, 61.

53 Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 211.

Bir çalışma ortamında işbirliğinin ne ölçüde gerçekleştiğini etkileyen güven duygusu, sağlıklı bir ekip çalışmasının temelini oluşturur. Bu nedenle takımlarda başarılı bir çalışmanın sırrı güven duygusundan geçmektedir. Burada, "kendine güven duymak, güvenilir olmak ve başkalarına güven duymak" şeklindeki güven duygusunun üç boyutundan söz edilebilir. Kurumsal olarak güven ilişkileri incelendiğinde, kurumda görev dağılımı yapılmış üyelerin iş, görev ve rol tanımları çerçevesinde birbirleriyle formel ve sosyal etkileşimlere bağlı olarak informel biçimde, sınırlı veya yoğun bir temas içerisinde oldukları görülmektedir. Sürdürülen bu etkileşim çerçevesinde, kurum üyeleri giderek birbirleri hakkında kısmen de olsa bir izlenime sahip olurlar.⁵⁴

Toplumsal güvenin, toplumsal bütünlüğe katkısına ek olarak iş başarısını arttırdığı da tespit edilmiştir. Sosyologlar, ekonomik refahın sağlanmasını, ağırlıklı olarak sosyal sermayeye ve bir toplumun bireyleri arasındaki güven duygusunun yaygınlığına bağlamaktadırlar.⁵⁵ Dolayısıyla güven toplumu, söylediklerinde gerçeğe aykırı hiç bir unsur bulunmayan, içlerinden geldikleri gibi konuşan ve konuştuklarının arkasında duran, verdikleri sözleri, bedel ödemek gerekse bile yerlerine getiren ve bu konuda hiçbir çekince göstermeyen bireylerden oluşur.⁵⁶

Yüksek sinerjisi olan toplumlarda oluşan sosyal kurallar, yapılanlar sonunda karşılıklı yararı güvence altına almaya dayalıdır. Düşük sinerjili toplumlarda ise tek bir kişinin yararı, diğeri üzerinde kazanılan bir zafere dönüşmektedir. Sonuçta zafere ulaşamayan çoğunluklar, becerebildikleri ölçüde konumlarını değiştirmeye çalışmaktadırlar. Bu noktadan hareketle karşılıklı güven duygusunun yaygın olduğu toplumlarda yüksek sinerji oluşması ve bu sebeple tarafların güven sonucunda yarar görmeleri söz konusu olmaktadır. Güven düşüklüğü ise toplumsal sinerjinin gerilemesine ve toplumu oluşturan bireylerin bir bölümünün kazancının diğerlerinin kaybına dönüşmesine yol açabilmektedir.⁵⁷

Güvensizlik duygusu ise çalışma ortamındaki ilişkileri ve dolayısıyla da iş verimliliğini düşürür. Kişiler arası güven ortamının kalmadığı durumlarda, bireylerin enerjilerini geliştirmek için değil, diğerlerini engellemek için kullandıkları görülmüştür. Güven olmayan ortamda bireyler işlerini yaparlar,

54 Yılmaz, *Takım Üyelerinin Güven Duygusu ve Verimlilikleri Arasındaki İlişkiler*, 19-20.

55 Kurt, *Sosyal Güven ve Din*, 284.

56 Doğan Cüceloğlu, *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı* (İstanbul: Sistem Yayınları, 2001), 124; Müftüoğlu, "Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi", 157.

57 Asunakutlu, "Örgütsel Güvenin Oluşturulmasına İlişkin Unsurlar", 5.

fakat fikirlerini, coşkularını ve ruhlarını ortaya koymazlar. Yani güvensizlik, zaman ve enerji kaybına neden olabilir. Güven, bir ilişkide sadece aldatmamak değildir. Her yeni ilişki, karşı taraftan zarar gelmeyeceğinin kabulüne dayanan bilinçli bir iradeye ihtiyaç duyar. Zarar görmeme kabulü doğrulandıkça ve tekrarlandıkça, alışkanlığa dönüşür. Ancak burada yaşanan herhangi bir hayal kırıklığı, bireyin yeni ilişkilerinde dikkatli ve temkinli davranmasına yol açar. Sosyal ilişkilerde güven, bireyin kendini doğal olarak maske kullanmadan ortaya koymasındır. Dolayısıyla güvenmek risk almak, açık olmak ve itirafta bulunmaktır.⁵⁸

Sosyal psikoloji literatüründe kurumsal güven ile iletişim arasındaki ilişkileri araştıran çalışmalar bulunmaktadır. Gilbert & Tang (1998) tarafından yapılan bir araştırmada, kişisel düzeyde iletişim ve seçilmiş demografik değişkenler ile kurumsal güven arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Bu çalışmada açık iletişim, güveni belirleyen dört temel unsurdan biri olarak ifade edilmektedir. İletişim, kurumlar açısından büyük önem taşımaktadır.⁵⁹ Sosyolog ve ekonomistlerin geliştirdikleri kuramlara göre genelde güven ile bilgi akımı arasında pozitif bir ilişki bulunduğu öngörülmektedir. Kurum içinde sağlıklı iletişimin kurulabilmesi, üyelerin birbirlerine yönelik güven duygularını olumlu yönde etkileyebilecektir. Bu bakımdan iletişim kanallarının açık ve kullanılabilir tutulması önemlidir. Kurum içinde çalışanların, yöneticileriyle geliştirmiş oldukları iletişime yönelik değerlendirmeleri ve deneyimleri, genel anlamda hissettikleri güven düzeyini etkilemektedir. Ayrıca iyi bir iletişim sistemi sayesinde kurumsal performansın artması ve çalışanların daha verimli ve etkin çalışmalarının sağlanması mümkün olabilmektedir. Çalışanlara karar verme sürecinde daha fazla katılım olanağı sağlama, önemli bilgileri paylaşma, algılama ve duyguların doğru paylaşımıyla birlikte açık iletişim, kurumlarda güveni artırıcı öneme sahip faktörler arasında sayılmaktadır.

Bununla birlikte çalışanların kuruma aidiyet duyguları, iyi iletişim kurmalarına yönelik sahip oldukları olanaklarla ilişkilidir. İletişimin iyi olduğu bir sistemde, çalışanlar arasında uyum ve işbirliği gelişebilir. Aynı zamanda işbirliği ve yardımlaşma ile uyum sorunları büyük ölçüde çözülebilir ve çalışanların güven dereceleri yükselebilir. Bireylerin ihtiyaç duyulduğunda verilen söze güven duyup duymayacağı, önceki yıllar içinde kuruluşun ne kadar güvenilirlik geliştirmiş olduğuna bağlıdır. Çalışanlar açısından kuru-

58 Hökelekli, *Psikoloji*, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler, 212.

59 Jacqueline Gilbert - Thomas Tang, "An Examination of Organizational Trust Antecedents", *Public Personal Management* 27/3 (1998).

mun güvenilirliğinin en önemli göstergesi, tutulabilecek sözlerin verilmesi ve bunların zamanında yerine getirilmesidir. İletişimde dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da, yüz yüze iletişimidir. Yüz yüze ilişkilerle ancak bireylerin aslında nasıl davrandıklarını görmeleri ve birbirlerine güven duymaları mümkün olabilmektedir.⁶⁰

Öte yandan itibar, aynı zamanda güvenilir olmaktır. Güven, bireylere olduğu gibi kurumlara da güç kazandırır. Ancak, güvenilir olabilmek uzun bir zaman içinde elde edilebilen, diğer yandan çok kısa sürede yitirilebilen, yanılma ve aldatılma riskini de içerdiğinden dolayı kırılğan bir değerdir. Kurumsal itibar, başlangıçta iletişim dünyasında küçük bir kavram gibi kabul edilirken modern yaşamda, “toplum ile kurumlar arasındaki güvenin simgelerine dönüşmüş eylemler bütünü” olarak kabul edilmektedir.⁶¹

Bir kurumda birlikte çalışmak zorunda olan çalışanlar, birbirlerine güveniyorlarsa şüphesiz o işi yürütmenin maliyeti daha az olur. Yüksek güven duygusu, çok çeşitli kapsamdaki sosyal ilişki türlerinin belirlenmesine izin vereceği için böyle bir toplum yenilikler getirmede daha başarılı olacaktır. Bunun tersine birbirine güvenmeyen çalışanlar, kendilerini yalnızca müzakereye, anlaşmaya ve dava etmeye iten bir formel kurallar sistemi alanda birbirleriyle işbirliği yapabildikleri bir toplumda bulacaklardır. Hatta bazı durumlarda sistem, onları baskıcı yöntemler kullanarak kendi kurallarına uygun davranmaya zorlayacaktır. Toplumdaki güvenin yerini alan bu yasal aygıt, kaçınılmaz bir şekilde “işlem maliyetini” de beraberinde getirecektir.⁶²

Bireysel veya kurumsal düzeyde oluşan güvenin, fedakârlık beklentisi veya tutarlı davranışlarla ilişkili olduğu söylenebilir. Aynı zamanda güven, kurumsal kuralların, rollerin ve ilişkilerin kurumsallaşmasıdır. Bu ayna zamanda güvenin, kurumda yapılan ve yapılması deneyimlenen her şeyin içinde gömülü olarak bulunduğu anlamına da gelir. Kurumsal güven, kurum içinde tüm kurum üyelerinin katılımıyla yaratılması gereken psikolojik bir ortam olarak değerlendirilebilir. Bu ortamın yaratılmasında yönetim kademesinin yaklaşımı temel belirleyici faktör olarak görülmektedir. İlişkilerin derinliği, rol ve sorumlulukların tam anlaşılması ve çalışanlarda işi yapabilme konusundaki yeterlilik, kurumun güvenilir bir kültüre sahip olmasını sağlayan önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

60 Asunakutlu, “Çalışanlar ile Yöneticiler Arasında Güven Duygusunun Araştırılması”, 24-25.

61 Karatepe, “İtibar Yönetimi”, 84.

62 Høkeleki, *Psikoloji*, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler, 212-213.

Güvenin oluşturulması, ortak değerlere dayanan kültürün yaratılmasıyla başlar. Kurumsal anlamda kültür, güvene dayalı ilişkilerin oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Yüksek ölçüde güven temeline göre oluşmuş bir kurumda iş verimliliği ve çalışan performansları olumlu yönde etkilenmektedir. Düşük dereceli güven ortamında ise yüksek ölçüde stres oluşmakta ve verimlilik düşmektedir. Ayrıca güvensizlik, çalışanların moral-motivasyonunu düşürmekte ve işe devamı azaltmaktadır. Kurumlarda güvene dayalı ilişkilerin değişik türleri bulunmaktadır. Başarılı bir organizasyon, yatay, dikey ve dışsal güvene dayalı bir temel üzerine oturtulmuştur. Burada “yatay; arkadaşlar ve eşit olanlar arasındaki güven ilişkilerini, dikey; ast ve üst arasındaki güven ilişkilerini, dışsal ise; kurum ile müşterileri veya tedarikçileri arasındaki güven ilişkilerini” ifade etmektedir.⁶³

Öte yandan güven duygusu eksikliği ya da başka bir ifadeyle ‘güvensizlik duygusu’nun önemli bir sosyolojik boyutu daha bulunmaktadır. Güven duygusunun tam tersi olan güvensizlik duygusu; ‘bireyin sosyal ilişkilerde ve etkileşimlerde yaşadığı endişe, çekinme ya da korku’ olarak tanımlanabilir. Farklılaşan meslekler ve mesleki uzmanlaşma sonucunda modern toplumlar, bireyin birbirine daha çok ihtiyaç duyduğu bir duruma gelmiştir. Bu uzmanlaşma, her bireyi diğeriyle karşılaştırılmaz duruma getirip vazgeçilmez kılmakta ama aynı zamanda onun başkalarının etkinliklerine daha bağımlı olmasına neden olmaktadır. Doğal olarak bu durum, bireyin çağcıl ihtiyaçlarını karşılamak için daha çok kişiyle ilişki kurma eğilimini arttırmaktadır. Bu ilişkilerin sürdürülebilmesindeki esas unsurlardan biri ise güven duygusudur. Normal koşullarda birey, güven duyduğu bireylere yaklaşma ve etkileşime girme, güven duymadığı bireylerden ise uzaklaşma eğilimindedir. Bu nedenle, güvenin yaşam açısından esas olduğu ve bireyin ötekilere belirli düzeylerde güvenmesi gerektiği ve bu durumun tersine tam anlamıyla bir yaşamın mümkün olmadığı tespiti oldukça doğrudur.

Sosyal çevrede güven ya da güvensizlik duyguları, “tanışıklık-yabancı ve sempati-antipati” dikotomileriyle doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla birey, salt ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla olsa bile çevresindeki ötekilere değişen oranlarda da olsa güven duymak zorundadır. Nitekim ihtiyaç duyduğu ve ötekiler tarafından sunulan ürün ya da hizmeti güven ve güvensizlik duygularının süzgecinden geçirerek kabul ya da ret etmektedir. Mutlak güven ya da güvensizlik, yaşam sınırlarını doğrudan etkileyeceğinden sosyal yaşamın devamı imkânsız olmaktadır. Bireyin sosyal çevresinde, çok yüksek ya

63 Asunakutlu, “Çalışanlar ile Yöneticiler Arasında Güven Duygusunun Araştırılması”, 20-21.

da çok düşük güven düzeyiyle ilişkiler kurması, çevreye uyumunu ve yaşam koşullarını oldukça zorlaştırabilir. Çünkü her iki koşulda da birey, ihtiyaçlarını karşılayamama durumuyla karşı karşıya kalabilmektedir. Yüksek güven düzeyi, bireyin başkalarıyla kurduğu ilişkilerin mutlak olumlu görünmesini sağlayarak yanlış ve hata ihtimalini arttıracak gibi düşük güven düzeyi ise ilişkilerin mutlak olumsuz görünmesine neden olarak bireyi toplumdan uzaklaştırabilir. Bu nedenle her iki durumun da bireyin amacına ulaşmasını engelleyici nitelikte olduğu söylenebilir. Bunun yanında özelde güvensizlik duygusunun zaman zaman değişen sosyal bir eşiği olduğu söylenebilir. Nitekim toplumlarda zaman zaman görülen krizler, buhranlar ve savaş gibi durumların, sosyal mutsuzluk ve güvensizlik eşiğini yükseltip, dayanma eşiğini düşürdüğü ve bu durumun intihar olaylarını tetiklediği çeşitli çalışmalarda ortaya konulmuştur.⁶⁴

d. Teolojik Açıdan Güven

Din, her şeyden önce yaratıcıya güven, O'nun esrar ve hikmet dolu yollarına bağlıdır. İnanan birey, bu inanç sayesinde zor ve güç anlarında muhtaç olduğu güven duygusunu içinde hisseder. Geleceğe güven ve ölüm ötesine iman, bireyin büyük hedef ve amaçlar için motive olmasını sağlar. İslam teolojisi bağlamında konuya bakılacak olursa Allah'tan sakınan birey, ancak O'ndan yardım diler ve O'na güvenebilir. Mümin için gerçek dayanılıp güvenilecek olan varlık Allah'tır. Nitekim İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de: "Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi bırakırsa, ondan sonra size kim yardım eder? Müminler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır." ⁶⁵ ayetiyle müminin mutlak referans noktasının Allah olduğunun altı çizilmektedir. Fakat bu güvenme, gerekli sebepleri ortaya koyduktan sonra olacaktır. Zira Allah, kaderi ve iradesi uyarınca sonuçları, sebeplerden sonraya bırakmıştır. Bu yüzden inanan bireyden, görevini yerine getirmesini, çaba sarf etmesini ve gereken neyse onu yapmasını istemektedir. Bunun için müminler ancak üzerlerine düşenleri yaptıktan sonra Allah'a tevekkül etmelidirler.⁶⁶

Birey için sığınılacak bir yer fonksiyonu görmesi bakımından dinsel kavramlaştırma için faydalı bir psiko-teolojik model sunan bağlanma teorisi, psikolojik problemlerle başa çıkmada güvenli bir alan olarak dinin fonksiyono-

64 Bağdu, Güvensizlik Hissi ve Konut Alanlarının Askerileşmesi, 61-63.

65 Kur'an-ı Kerim, (Al-i İmran 3/160).

66 Emin H. Sert, "Kur'an-ı Kerim Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13/2 (2008): 210.

nuna vurgu yapar. James (1902), “manevî hayat içinde önemli bir rol oynadığı kabul edilen ve daha yüksekte yer alan dost canlısı bir gücün/kutsal bir varlığın, bireyin psikolojisi üzerinde varlığını hissettirecek şekilde olumlu bir etki yaptığını” gözlemlemiştir. Ayrıca o, “Hıristiyan bilincinde söz konusu bu gücün, daha özel ve kesin sınırları olan mahrem bir dostluk anlamına geldiğini” de vurgulamıştır (s. 274-275).⁶⁷ James, bu konularla ilgili Voysey’den alıntı yaparak aşağıda verdiği bilgileri örneklerle de açıklamıştır (1882; aktaran James, 1902):

“O kutsal güç/Tanrı, bireylerin kendi iç dünyalarında ve sosyal çevrelerinde, gece-gündüz kusursuz bir dinginliğin ve mükemmel bir sakinliğin kaynağıdır. Bu bağlamda Tanrı, her an onların yanında olan güvenilir bir varlık olarak inanmaya hazır yeteneklerin pek çoğunu ifade eder. Dolayısıyla kutsal varlık, bireylerin başına gelebilecek tüm korkuları uzaklaştırma gücüne sahiptir. Tanrı’nın bu yakınlığı, bireylerdeki psikolojik karışıklığa ve kaygılara karşı sürekli bir güvenlik sağlar.” (s. 275).

Öte yandan Johnson (1945) da genel olarak duygusal güvenlik hissi sağlayan inancın psikolojik fonksiyonu hakkında yukarıdaki anlatılanlara benzer şeyler söylemiştir.⁶⁸

“İnançlar, duygusal açıdan bireye emniyet ve güvenlik hissi verir. Bu inanç hissi, korku, kaygı ve şüphenin zıddı bir durumu ifade eder. Bu bağlamda duygusal açıdan güvenden yoksun olma, bireye rahatlık sağlamaz, tam tersine onda gerilim, huzursuzluk ve dengesizlik meydana getirir. Güven, tehlike ve karışıklık karşısında bireyin davranışlarına düzenli bir kararlılık ve sakin denge sağlayan önemli bir duygusal durumudur.” (s. 191).

Bu aktarılan/alıntılanan bilgiler, din psikologlarından araştırma ilgisi gören dinsel yaşamın, “Tanrı’nın güvenilir olan varlığı”nın sonucu olarak, dinginlik ve emniyet sağlaması gibi önemli bir yönünü vurgulamaktadır.⁶⁹

Konu daha spesifik olarak İslam teolojisi düzleminde değerlendirildiğinde ise güven toplumunun temelindeki Müslüman bireyler, manevî hayatlarını, bireysel ve sosyal davranışlarını düzenleyip kontrol eden bir Allah inancına sahiptir. Yukarıda da vurgulandığı gibi bireye güven sunan din, güvensiz ve güvencesizlere de dayanak olur. “Dinin özü mutlak güven duygusudur”

67 William James, *Varieties of Religious Experience* (New York: Longmans, Green, 1902).

68 P. E. Johnson, *Psychology of Religion* (New York: Abingdon-Cokesbury, 1945).

69 Lee A. Kirkpatrick, “An Attachment Theory Approach to the Psychology of Religion”, *The International Journal for the Psychology of Religion* 2/1 (1992): 10-12.

denmesinin sebebi de bundandır. Dinde bireyin kendisiyle hesaplaşmasını hedefleyen irâde eğitiminin yanı sıra devamlı adalet ve eşitlik gibi evrensel değerlere yöneliş vardır.⁷⁰ Güven sözcüğü, tamamen kutsalla ilgili bir inancı ifade eden imanın, dünyevileşmiş ve sosyal ilişki biçimini almış bir yansımasıdır. Aslında güven, imanın yeryüzündeki çeşitli sosyal tezahürlerinden sadece biridir. Öte yandan, imanlarının gereği olarak mükemmel bir sosyal bütünleşme içerisinde bulunan müminlerin aynı zamanda son derece güvenli bir ortamda oldukları söylenebilir.⁷¹

Bilindiği gibi şiddetin tam ortasında doğan İslam dininin iki temel hedefinden birincisi, putperestliği yıkarak doğru bir dinsel inanç ve yaşayış geliştirmek; ikincisi de, farklı biçimleriyle şiddeti ve çatışma kültürünü ortadan kaldırarak adalet ve merhamete dayalı, bireylerin güven içinde yaşayabileceği bir toplumsal ahlak ortaya koymak olmuştur.⁷² Her yönüyle bireyin ve toplumun sosyal, siyasi, ahlaki ve ailevi güvenlik sistemi olarak İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim ve hadislerde geçen ve bireyin Allah ile bağını oluşturan "iman" kelimesinin kök anlamı "inanmak güvenmek, huzur bulmak ve tatmin olmak, güvende olmak ve güven vermek" anlamları gelir. Yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de geçen güzel isimlerinden biri olan "el-Mümin: Haksızlıktan emin kılan, kullarına verdiği sözü ve yerine getirmeyi vaat ettiği işleri yerine getiren inanmış kullarının kendisi hakkındaki ümitlerini doğrulayan ve onları boşa çıkarmayan" gibi semantik anlamlara gelir.⁷³

Psiko-teolojik bir fenomen olarak 'iman', bireyin kendisine, yaratıcısına ve başkalarına güvenmesini sağlar. İman edenlerin korkudan uzakta olmaları, yarınlarından endişe duymamaları ve bu düşünce dünyalarını başkalarıyla paylaşmaları sayesinde güvenli bir toplum oluşturulabilir. Yine bunların devamıyla güvenli toplumun devamı sağlanabilir.⁷⁴ İçselleştirilmiş iman ve ona uygun üretilen davranışlar, inanan birey için çok büyük ayrıcalık ve ölüm ötesinde kalıcı bir ödül sağlayabilir. İslam dininin teolojik doktrinlerini yaşayarak oluşacak Müslümanlık bilinci, bireysel ve toplumsal hayatı güven ve emniyete kavuşturur. Nitekim İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.): Müslümanı "elinden ve dilinden diğer Müslümanların emniyette olduğu

70 Karasakal, Kur'an'a Göre Güven Ahlakı, 189-190.

71 Kurt, Sosyal Güven ve Din, 279.

72 Mustafa Çağrı, "Güven ve Sadakat" [içinde] Kutlu Doğum Haftası - Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu (21-22 Nisan 2012), (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 313.

73 Hökelekli, Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler, 222.

74 Müftüoğlu, Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi, 158.

kimse"⁷⁵ olarak tanımlamaktadır. Yani diğer Müslümanlara emniyet ve güven hissi aktaramayan birey, Müslümanlık bilincine aykırı davranmakla İslam'dan da uzaklaşmış olur.⁷⁶

İslam teolojisine göre mümin, Allah'a hem inanan hem de güvenendir. Çünkü Allah'a inanan birey, O'nun yarattıklarına zarar veremez, güvenilmez biri olamaz; sadakatsiz ve vefasız olamaz. Zira -Kur'an'ı Kerim'in açıkça bildirdiği gibi iman aynı zamanda bir sözleşmedir ve güvenilir olmaktır. Dolayısıyla "Erginlik çağına erişinceye kadar yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız bile olsa adaletli olun, Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti."⁷⁷ ayeti toplumsal güvenin temellerine vurgu yapması bakımından dikkat çekicidir.⁷⁸

Merhameti ve sevgisi her tarafı kuşatmış,⁷⁹ yarattıklarına karşı asla zulmetmeyen,⁸⁰ sevgi dolu ve affedici,⁸¹ kendisine yapılan dualara karşılık veren,⁸² yarattıklarını gözetleyip duran⁸³ ve her şeye gücü yeten⁸⁴ bir aşkın varlığa (Allah'a) önce inanıp ardından O'nun bu özelliklerine güvenerek hayatlarını devam ettiren bireyler, güvenin kaynağı olan Allah ile iletişim halinde oldukları ve yaptıklarının hesabını bir gün mutlaka verecekleri bilinciyle yaşadıkları için buldukları toplumda güven örneği olurlar. Dolayısıyla Allah'a inanmak, sorumluluk bilinci içinde yaşamayı, bu da kötülük etmemeyi, yalan söylememeyi, aldatmamayı kısacası, güvenilir birey olmayı beraberinde getirmektedir.⁸⁵

İslam teolojisine göre "güvenilir olmak" müminin temel kişilik özelliklerindedir. İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.), bir hadisinde

75 Müslim, "Sahih", 2/" İman", 14.

76 Sert, "Kur'an-ı Kerim Işığında Güven Duygusunun Kaynağı", 202.

77 En'am 6/152.

78 Çağrı, "Güven ve Sadakat", 313-314.

79 A'raf 7/157.

80 Nisâ 4/40.

81 Bakara 2/163, 173, 182, 192.

82 Bakara 2/186.

83 Bakara 2/255.

84 Maide 5/120.

85 Müftüoğlu, "Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi", 148; ayrıca bk. İ. Olgun, "Tanrı'ya Güven ve Dua", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 4 (3/4), (1965): 52.

mümini “kanları ve mallarına karşı diğerlerinin güvence içinde olduğu kişi” olarak tanımlamıştır.⁸⁶ Buna göre inançlı bireyin temel kişilik özelliklerinden biri “güvenilirlik”tir. Yalan söylemek ve sözünden dönme ile ikiyüzlülük gibi özellikler, inancın gerektirdiği samimiyetle bağdaşmaz.⁸⁷ Bireyin kendisiyle veya ötekilerle kurduğu ilişkilerde güven ahlâkının ortaya çıkabilmesi için toplumda bireyler arasında adalet, emniyet ve güven gibi durumların özel bir yeri vardır. Çünkü bu kavramların sonucunda ortaya çıkan davranışlar, sadece kendi anlam alanlarıyla ilgili değil, yerine göre ahlâk, itikat, ibadet ve hukuk gibi başka alanları da ilgilendirmektedir. Örneğin, hukuk ile güveni birbirinden ayırmak güçtür. Çünkü İslam dini açısından düşünülecek olursa hukuk açısından yasak olan durumlar, güven toplumunun oluşmasında ahlak alanında da yasaklanmıştır. Öte yandan güven ahlâkı ile iman ya da din alanını da birbirinden ayırt etmek neredeyse imkânsızdır.⁸⁸

Bütün dinlerde olmakla beraber özelde İslam dininin ortaya koyduğu güven duygusu anlayışı çok daha farklı bir psiko-teolojik zemine oturmaktadır. Mümin, Allah’a inanarak Allah’ın emniyeti ve garantisi altına girmiş kimsedir. O, Allah’ın evrenin yaratıcısı olarak, evrende herhangi birinin bozukluk veremeyeceğine inanır. Allah, emniyetin kaynağı olunca, yani bir mümin Allah’ın kudretinden, gücünden dolayı kendisini garanti altına alıp ve varlık garantisi altına girdikten sonra İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) de aynı şekilde emniyet vericidir. Çünkü o da “Muhammed’ül-Emin”dir. Bunun yanı sıra bütün peygamberler bir topluluğa geldikleri zaman diyorlar ki: “Ben size gönderilmiş emin bir peygamberim, sizin içinizden geldim.” Çünkü bütün peygamberler topluluklarının kendi içlerinden gelmiştir. Kendi içlerinden gelmesi zaten ona kimse inanmaz. Daha doğrusu kabulde ve anlamakta güçlük çekerler. Dolayısıyla teolojik olarak peygamberlik kurumunda güvenlik duygusuna şiddetle ihtiyaç vardır. Kendini kabul ettirme şartlarından biri de hedef kitleye emniyet duygusu verebilmektir.⁸⁹

Öte yandan aynı zamanda devlet başkanı olarak İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)’in yaşamsal pratikleri, çevresindekilere yönelik tutumları, bireysel ilişkiler yanında devlet uygulamasını ve devlet-vatandaş ilişkisini de temsil ediyordu. Onun bireysel vicdanlarda olduğu gibi toplumsal vicdanda

86 Tirmizi, “İman”, 13; Nesei, “İman”, 8; İbn Hanbel, 3: 154.

87 Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 222-223.

88 Karasakal, “Kur’ân’a Göre Güven Ahlâkı”, 192.

89 Bolay, *Kişide Güven Duygusu ve İslam*, 160-161.

da geliştirdiği adalet, hakkaniyet, sadakat, güven verme ve güven duyma gibi yüksek özellikleri, sonraki İslam toplumlarına ve yönetimlerine de rol model olmuştur. Bu sebeple Müslüman ve Müslüman olmayan arasındaki güçlü bir güven ve bağlılık duygusu, yüzyıllarca İslam toplumlarında barış içinde bir arada yaşama kültürünü oluşturmuştur.⁹⁰ İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.), gerek peygamber olmadan önce gerekse peygamberlik görevini üstlendikten sonra bulunduğu her sosyal ortamda hep dürüstlük ve güvenilirliğiyle tanınmıştır. Konuyla ilgili altı çizilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in güvenilirliğindeki devamlılıktır. Yani güvenilirliğinin zaman ve şartlara bağlı olmamasıdır. Demek ki güven duygusunu ortaya çıkaran güvenilirlik durumu, her pozisyon ve şartta güvenilir ve dürüst kalabilmeyi zorunlu kılmaktadır.⁹¹

İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.), ‘inancı, ibadeti, güzel ahlakı, çevresindekilerle olan ilişkilerindeki doğruluğu ve dürüstlüğü, vefakârlığı, cömertliği, azmi ve kararlılığı, bağışlayıcılığı, cesareti, şefkat ve merhameti, kadınlara, çocuklara ve kölelere karşı ince kalpliliği, fedakârlığı, emaneti hak edene vermesi, sadeliği, samimiyeti, alçak gönüllülüğü, edepli oluşu, gösterişe değer vermemesi, birlik ve beraberliği öğütlemesi, istişareye değer vermesi, can, mal, ırz ve namus emniyetini sağlaması, çevresinde bulunan herkese eşit oluşu, aile ve çocuklarına kazandırdığı değerlerle örnek oluşu’ gibi kişisel özellikleriyle toplumun güvenini kazanmış ve “el-emin” sıfatıyla çevresine en güzel biçimde rol model olmuştur. Güven duygusunu toplumun her sosyal tabakasına yaymaya çalışan İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) in meydana getirdiği güven merkezli Medine toplumunda, barış, merhamet, dostluk ve yardımlaşma duyguları egemen olmuş, bireyler menfaat ve çıkarları için değil, saygı ve sevgi duygularıyla birbirlerine bağlanmışlardır.⁹²

Peygamberlerin Kur’an-ı Kerim’de ‘güvenilirlik modeli’ olarak tanıtılmasının amacı ise Müslümanların onları gündelik ilişkilerinde örnek edinmeleridir. Teolojik olarak konuyla ilgili ayetler, dolaylı da olsa her türlü bireysel ve toplumsal ilişkide Müslümanlar arasında güvenilirliğin egemen olmasını

90 Çağrı, “Güven ve Sadakat”, 318-319.

91 Mahmut Kavaklıoğlu, “Nebevi Bir Mesaj Olarak Güven/Emniyet” [içinde] *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu* (639-652), (Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 651-652; Ayrıca Krş. İbrahim Sarıçam, “Değerlerin Hayata Geçirilmesinde Hz. Peygamber: Güven Örneği” *Hz. Peygamber’in Tebliğ Metodu Işığında İslam’ın Güncel Sunumu: 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri* (205-216), (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 205-216.

92 Kapar, Hz. Peygamber’in Güvenilirliği, 49-50.

öğütlemektedir. Müslüman toplumda her birey, güvenilir kaynak olabilmeyi başarabilir. Kaynak durumunda olan bireyler güvenilir olunca, onlarla iletişime geçenler de güven duyan bireyler olacaktır. Bu durum, Müslüman bireyler arasında ve toplum içerisinde güçlü bir yakınlaşma ve dayanışma sağlayabilir. Böylece inanan bireyler, bireysel huzura ve toplumsal uyuma kavuşabilirler.⁹³

Özetle, teolojik açıdan güven bağlamında Batılı sosyolog Anthony Giddens'in (1998) belirttiği gibi din, birden çok anlamda güven düzenleyici bir araçtır. Dinsel inançlar, gelişen olaylara karşı bireylere güvenilirlik enjekte ederler. Manevi anlamda güvenilir desteği, yalnız Tanrı ve dinsel güçler değil, bunların uygulayıcıları olan din görevlileri de sağlayabilir. Durkheim'in intihar olgusuna dair araştırmaları bunu açıkça ortaya koymaktadır. Durkheim'e göre dinin bireyi kuşatıcı ve psikolojik yapısını dağılmaktan önleyici özelliğine ek olarak din görevlilerinin aşamalı / hiyerarşik yapılanması ve nüfus başına düşen din görevlisi sayısının artması, bireylerin intihar eğilimlerini azaltacak tarzda toplumsal güvenlik havzaları oluşturmaktadır. Özgür irdeleme yerine inançlarını, önceden hazırlanmış olarak bulup herhangi bir irdelemeden geçirmeksizin kabul etmeleri, daha disiplinli, sistematik ve nüfus başına düşen din görevlisi sayısına daha fazla sahip olmaları sebebiyle Avrupalı Katolikler, özgür irdeleme anlayışları ve bireysellikleri öne çıkan Protestanlar'a göre daha az intihar etmektedirler.⁹⁴

Sonuç

Bir toplumda dini ve ahlâkî değerlerin yerleşmesinde ve korunmasında olduğu gibi toplum düzenini bozucu, bireylerin rahat ve huzurunu kaçıracı işlerin önlenmesinde de, sorumluluk bilincinin taşınması ve bireyin bireye güvenmesi son derece önemlidir. Birlikte yaşayabilmenin temel şartı olan güven; ideal, erdemli bir toplum oluşturabilmenin de ön koşuludur. Toplumsal yaşam, sadece bireylerin aynı ortamda ve birlikte yaşamaları anlamına gelmez. Onları bir araya getiren, bu birlikteliğe anlam kazandıran ortak öğelere ihtiyaç vardır. Çünkü toplumu meydana getiren bireyler, ruh ve bedenden oluştuğu gibi, birbirleriyle olan sosyal bağları da sadece maddî değildir. Ruh ve beden uyumu bireye hayat verdiği gibi bireyler arasındaki maddî ilişkiler yanında,

93 Kasapoğlu, "İletişimde Kaynağın Güvenilirliği", 147.

94 Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, trc. E. Kuşdil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998), 102; Emile Durkheim, *İntihar*, trc. Ö. Ozankaya (Ankara: İmge Yayınları, 1992); Kurt, Sosyal Güven ve Din, 279.

sevgi, saygı ve güven gibi psikolojik olgular da, erdemli toplumun kurulmasında önemli psiko-sosyo-pedago-antropo-teolojik birer etkidir.⁹⁵

Olumlu yönde bir beklenti ve inanç içeren güven olgusu, bu olumlu beklentinin karşı tarafa ilişkin iyi niyetlilik ve dürüstlük gibi bazı özelliklerin varlığından ve bunlara yönelik algılardan etkilenir. Bireyin başka bir bireyin sözlerinden, davranışlarından ve kararlarından emin olması ve bunlara göre hareket etme istekliliği güven duygusunu oluşturur. Güvenen bireyin güvenme eğilimi yükseldikçe, güvenilen hakkında bilgiye gerek kalmaksızın güven gerçekleşir. Örneğin; mimar veya mühendisin evi tasarlayıp inşa ederken kullandıkları bilgi kodlarıyla ilgili pek az şey bilinir; ama yaptıklarına bir inanç duyulur. Dolayısıyla 'itimat' ve 'bel bağlama' inançla ilişkili bir durumdur. Ancak güven ile itimat arasında semantik bir fark vardır. Güven söz konusu olduğunda seçenekler, birey tarafından bilinçli olarak değerlendirilir. Bir itimat durumunda ise birey, uğradığı hayal kırıklığına tepkisini başkalarını suçlayarak gösterebilir. Güven konumunda ise kusurun bir kısmını kendisi de üstlenmek zorundadır ve bir başkasına ya da bir şeye güven duymuş olmakla pişmanlık duyması olasıdır. Güven değeri, "sadakət, dürüstlük, vefa, adalet, samimiyet, açık yüreklilik, cesaret, ümit, sevgi, saygı" gibi değerlerle de doğrudan ilişkilidir. Güvenin tersi yani güvensizlik durumu, korku, endişe, kuşku ve inançsızlık, ümitsizlik, karamsarlık, anlam kaybı ve kaos durumu olarak kendini dışa vurur.⁹⁶

Toplumun bir arada tutan ilkelerden biri de, karşılıklı güven ilkesidir. Toplumsal barışın yolu, toplum üyelerinin birbirlerine güvenmelerinden geçer. Herkesin birbirine şüpheyle baktığı, bireyin diğerlerini kurdu olarak gördüğü toplumda, huzur ve refah gerçekleşemez. Birey, ancak içini yüksek değerlerle doldurup onları gerçekleştirince olgun bir kişiliğe sahip olabilir. Bireyler arasında güveni sağlayan, bu ruhsal ağırlığın bireye kazandırdığı ahlaki niteliklerdir. Dolayısıyla birey, ahlaki niteliklerini eylemlerine yansıttığı ölçüde daha çok mükemmelleşerek ruhsal bir varlık olmanın da ötesinde ahlaki açıdan olgun bir kişiliğe kavuşabilir. Diğer yandan bireyin mükemmelleşmesiyle de, bu toplum içinde yaşayan bireyler, gerçek güvenilir kişiler olurlar ve ortak yaşam, daha sağlam temellere oturabilir.⁹⁷

95 Karasakal, Kur'ân'a Göre Güven Ahlâkı, 184-185.

96 Hökelekli, Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler, 210.

97 Müftüoğlu, Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi, 157-158.

Güven duygusu iş, sosyal ve özel hayattaki her türlü ilişkinin temelini oluşturmaktadır. Başka bireylere beslenecek olan güven duygusunun temelinde bu olgu, 'iletişim ve bilginin en doğru şekilde iletilmesi, sorunların izlenmesi, yetki verilebilmesi, amacı ve sorumlulukların paylaşılması' gibi taraflar arasındaki birçok ilişkiyi etkileyici dinamik bir değişken özelliğine sahiptir. Yüksek dereceli güven duygusu, beraberinde orantılı olarak daha fazla bağlılığı getirmektedir. Kendine güvenmeyen birey, başkalarına güvenemez. Kendisi güvenilir olmayan bireye de başkaları güvenmez.⁹⁸

Modern yaşamda birey için bilinçli bir değersizleştirme çabası söz konusudur. Birey, sürekli olarak kutsal öğretilerin sunmuş olduğu güzel ahlak-tan uzaklaştırılmanın yanında seküler ahlak anlayışının egemen kılınmasıyla da başa çıkmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla modern yaşam ve post-modern söylem kıskacında kalan birey, psiko-sosyo-teolojik olarak yaratılış amacına ulaşabilmek için bir davranışı güzel ve ahlaki olarak adlandırabileceği değerlere sahip olmalı ve başta 'güven, sevgi, saygı, merhamet' gibi değerlerin eğitiminden geçmelidir. Çünkü değerler eğitiminde sosyolojik, psikolojik, felsefik ya da metafizik pencereden bir anlamlandırma ve değer kazanma süreci söz konusudur. Bilindiği gibi bireyin sahip olduğu değerler, davranışlarının ve düşüncelerinin yönünü belirler. Bireyi birey yapan sūfi öğretiler sonunda kazanılan değerler sayesinde 'olgun birey / insan-ı kâmil'e ulaşılabilir.

Modern dönemde sekülerleşmenin ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte bireyler, din ve ahlak temelli değerlerden oldukça uzaklaşmaktadır. Uzaklaştığı oranda var olan değerlerini de kaybetmektedir. Bunun yerine değersizliği koyan bireyin bütün bunların farkına varması, bir düşünce değişimini zorunlu kılmaktadır. Modern yaşamın ürettiği toplumsal yapıda, modernleşme ve sekülerleşme kuramlarının yeniden gözden geçirilmesi önemli bir gerekliliktir. Bugün gelinen noktada, bireylerin olgun insan modeline ulaşabilmeleri için yeni bir değerler sistemine ihtiyaçları vardır. Özellikle modernleşme sürecinde ahlaki bir sekülerleşmenin yaşandığı gerçeği göz önüne alınarak etik prensiplere daha fazla vurgu yapılmalıdır. Zira giderek sekülerleşen ve kapitalleşen birey, en çok ahlaki esaslara ihtiyaç duymaktadır. Dinler itikat, ibadet ve ahlak üçlüsünün uyumlu bir sentezinden oluşur. Bunlardan birinin göz ardı edilmesi, dinin müminde gerçekleştirmek istediği olgun birey idealine ulaşma yolunda en büyük engeli oluşturabilir. İtikat ve ibadete vurgu yaparken ahlak boyutunu ihmal ederek bu hedefe ulaşamayacağı açıktır.⁹⁹

98 Yılmaz, *Takım Üyelerinin Güven Duygusu ve Verimlilikleri Arasındaki İlişkiler*, 21.

99 Akot, "Değerler Eğitimi Açısından İnsan-ı Kâmil Düşüncesi", 69-70.

Sonuç olarak bir toplumun bireyleri ve kurumları arasında güven duygusunun güçlü olması, hem dinin hem de ahlakın gereği olup toplumsal huzur ve barışın en temel şartlarından biridir.¹⁰⁰ Dolayısıyla modern dönemde, bireyin yaşadığı bütün zorluklar karşısında başta güven olmak üzere şefkat, merhamet, diğerkâmlık, doğruluk, dürüstlük, sözünde durma, kul hakkına ve emanete sahip çıkma gibi değerleri aktarma çabaları desteklenmelidir. Bu bağlamda Türkiye’de din hizmeti üretiminde ve yönetiminde bir kamu otoritesi olan Diyanet İşleri Başkanlığı’na sistematik içerikli kurumsal anlamda önemli görevler düşmektedir.

Kaynakça

- Akot, Bülent. “Değerler Eğitimi Açısından İnsan-ı Kâmil Düşüncesi ve Günümüzde Karşılaşılan Zorluklar”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 24/1 (2013): 56-70.
- Arabacı, Fazlı. “Çağdaş Değerler Karşısında Dini/Dinileştirilmiş Değerler ve Normların Kırılma Noktaları” [içinde], *Din-Kültür ve Çağdaşlık: Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, 298-306. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Asunakutlu, Tuncer. “Çalışanlar ile Yöneticiler Arasında Güven Duygusunun Araştırılması: Turizm Sektöründe Bir Uygulama”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/4 (2006): 16-33.
- Asunakutlu, Tuncer. “Örgütsel Güvenin Oluşturulmasına İlişkin Unsurlar ve Bir Değerlendirme”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2002): 1-13.
- Bağdu, T. *Güvensizlik Hissi ve Konut Alanlarının Askerileşmesi: Diyarbakır Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Baltaş, Acar. *Ekip Çalışması ve Liderlik*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Bernath, M. S. - Feshbach, N. D. “Children’s Trust: Theory, Assessment, Development, and Research Directions”. *Applied & Preventive Psychology* 4 (1995): 1-19.
- Bilgin, N. *Tarimsal Kooperatiflerde Güven Duygusunun Ortakların Kooperatife Bağlılıkları ve Performans Algılarına Etkisi: Tariş’te Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Kişide Güven Duygusu ve İslam” [içinde] *Kutlu Doğum Haftası Konferansları (11-17 Ekim 1989)*, 159-161. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Brown, L. S. - Wright, J. “The Relationship Between Attachment Strategies and Psychopathology in Adolescence”. *Psychology and Psychopathology* 76 (2003): 351-367.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000.
- Cook, J. - Wall, T. “New Work Attitude Measures of Trust, Organizational Commitment and Personal Need Non-Fulfilment”. *Journal of Occupational Psychology* 53 (1980): 39-52.

100 Çağrı, “Güven ve Sadakat”, 315.

- Cüceloğlu, Doğan. *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*. İstanbul: Sistem Yayınları, 2001.
- Çağrı, Mustafa. "Güven ve Sadakat" [içinde] *Kutlu Doğum Haftası - Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu (21-22 Nisan 2012)*. 312-320. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Çivitçi, Asım. "Üniversite Öğrencilerinde Genel Yaşam Doyumu ve Psikolojik İhtiyaçlar Arasındaki İlişkiler". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/2 (2012): 321-336.
- Demircan, Nigar - Ceylan, Adnan. "Örgütsel Güven Kavramı: Nedenleri ve Sonuçları". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 10/2 (2003): 139-150.
- Dietz, G. v.dğr. "Unravelling the Complexities of Trust and Culture" [içinde] *Organizational Trust: A Cultural Perspective*. Ed. M. Saunders v.dğr., 3-41. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Durkheim, Emile. *İntihar*. Terc.: Ö. Ozankaya. Ankara: İmge Yayınları, 1992.
- Erikson, Erik H. *Childhood and Society*. New York: Norton, 1963.
- Erikson, Erik H. *Identity and The Life Cycle*. Selected Papers. Psychological Issues-1 (1959): 1-71.
- Erikson, Erik H. *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton, 1968.
- Erikson, Erik H. *İnsanın Sekiz Çağı*. Terc.: B. Üstün - V. Şar. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984.
- Flanagan, Constance. "Trust, Identity, and Civic Hope". *Applied Developmental Science* 7/3 (2003): 165-171.
- Foulquie, Paul. *Pedagoji Sözlüğü*. Terc.: C. Karakaya. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1994.
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. Terc.: E. Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Gilbert, Jacqueline - Tang, Thomas. "An Examination of Organizational Trust Antecedents". *Public Personal Management* 27/3 (1998).
- Griffin, Kim. "The Contribution of Studies of Source Credibility to A Theory of Interpersonal Trust in the Communication Department". *Psychological Bulletin* 68 (1967): 104-120.
- Gürses, İbrahim - Kılavuz, M. Akif. "Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2011): 153-166.
- Hagerty, Michael R. "Testing Maslow's Hierarchy of Needs: National Quality-of-Life Across Time". *Social Indicators Research* 46/3 (1999): 249-271.
- Hamachek, Don E. "Evaluating Self-Concept and Ego Development Within Erikson's Psychosocial Framework: A Formulation". *Journal of Counseling and Development* 66/8 (1988): 354-360.
- Heimovics, Richard D. "Trust and Influence in An Ambiguous Group Setting in Small Group Behaviour". 15/4 (1984): 545-552.
- Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: Dem Yayınları, 2013.
- İsen, Galip - Batmaz, Veysel. *Ben ve Toplum*. İstanbul: Salyangoz, 2006.
- James, William. *Varieties of Religious Experience*. New York: Longmans, Green, 1902.

- John Bowlby, *A Secure Base: Clinical Applications of Attachment Theory*, V. 393, Taylor & Francis, 2005.
- Johnson, P. E. *Psychology of Religion*. New York: Abingdon-Cokesbury, 1945.
- Kapar, Mehmet A. "Hz. Peygamber'in Güvenilirliği". *İstem Dergisi* 1/1 (2003): 41-50.
- Karagül, Mehmet - Masca, Mahmut. "Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1 (2005): 37-52.
- Karasakal, Şaban "Kur'an'a Göre Güven Ahlâkı (Müsâleme)". *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2008): 182-226.
- Karatepe, Selma. "İtibar Yönetimi: Halkla İlişkilerde Güven Yaratma". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7/23 (2008): 77-97.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "İletişimde Kaynağın Güvenilirliği: İlahi Mesajın Kaynağı Konumundaki Peygamberlerde Güvenilirlik Esası". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2006): 125-147.
- Kavaklıoğlu, Mahmut "Nebevi Bir Mesaj Olarak Güven/Emniyet" *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, 639-652. Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007.
- Kirkpatrick, Lee A. "An Attachment Theory Approach to the Psychology of Religion". *The International Journal for the Psychology of Religion* 2/1 (1992): 3-28.
- Koltko-Rivera, Mark E. "Rediscovering the Later Version of Maslow's Hierarchy of Needs: Self-Transcendence and Opportunities for Theory, Research, and Unification". *Review of General Psychology* 10/4 (2006): 302.
- Kurt, Abdurrahman. "Sosyal Güven ve Din". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000): 277-289.
- Kuşçuluoğlu, S. *The Roles of Organizational Justice, Trustworthiness, Trust and Propensity of Trust in the Relationship of Imx With Ocb and Job Satisfaction*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Luhmann, Niklas. *Trust and Power*. New York: John Wiley, 1979.
- Maslow, Abraham. *Motivation and Personality*. (3. Ed.) Harper & Row Publishers. New York: 1970.
- Mayer, Roger C. v.dğr. "An Integrative Model of Organizational Trust". *The Academy of Management Review* 20 (1995): 709-734.
- McAllister, Daniel J. "Affect and Cognition Based Trust As Foundations of Interpersonal Cooperation in Organizations". *Academy of Management Journal* 38 (1995): 24-59.
- Munley, Patrick H. "Erik Erikson's Theory of Psychosocial Development and Vocational Behavior". *Journal of Counseling Psychology* 22/4 (1975): 314-319.
- Müftüoğlu, Ömer. "Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi ve Bunu Engelleyen Faktörler". *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (2005): 143-159.
- OECD. *The Well-Being of Nations, The Role of Human and Social Capital*. 2001.
- Okumuş, Ejder. *Güven Toplumunu*. Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2017.
- Olgun, İ. "Tanrı'ya Güven ve Dua". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 4 (3/4) (1965): 52.
- Poston, Bob. "Maslow's Hierarchy of Needs". *Surgical Technologist* 41/8 (2009): 347-353.

- Rosenthal, Doreen A. v.dğr. "From Trust to İntimacy: A New İnventory for Examining Erikson's Stages of Psychosocial Development". *Journal of Youth and Adolescence* 10/6 (1981): 525-537.
- Sarıçam, İbrahim. "Değerlerin Hayata Geçirilmesinde Hz. Peygamber: Güven Örneği" [içinde] *Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu: 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, 205-216. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Sert, Emin H. "Kur'an-ı Kerim Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008): 197-225.
- Sneed, Joel R. v.dğr. "Trust, İdentity, and Ego İntegrity: Modeling Erikson's Core Stages Over 34 Years". *Journal of Adult Development* 13 (2006): 148-157.
- Tüzün, Olcay - Sayar, Kemal. "Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji". *Düşünen Adam* 19/1 (2006): 24-39.
- Volery, Thierry. "The Role of Trust in Creating Effective Alliances: A Managerial Perspective". *Journal of Business Ethics* 17 (9/10) (1998).
- Wasti, S. Arzu v.dğr. "Örgüte Güvensizlik: Kültürlerarası Nitel Bir Çalışma". *ODTÜ Gelişme Dergisi* 40 (2013): 525-552.
- Wechsler, B. - Carnavale, D. G. "Trust in the Public Sector". *Administration and Society* 23 (1992): 471-494.
- Yavuz, Kerim. "Günümüzde Güven Problemi ve Din" *Sosyal Bilimlerde Güven*. Ed. F. Erdem. Ankara: Vadi Yayınları, 2003.
- Yazıcıoğlu, İrfan. "Konaklama İşletmelerinde İş Görenlerin Örgütsel Güven Duyguları ile İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetleri Üzerine Bir Alan Araştırması". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 8/30 (2009): 235-249.
- Yılmaz, R. H. *Takım Üyelerinin Güven Duygusu ve Verimlilikleri Arasındaki İlişkiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.